

TÜRKİYE EKONOMİ KURUMU

TARTIŞMA METNİ 2012/38

[http ://www.tek.org.tr](http://www.tek.org.tr)

İKTİSATTAKİ YENİ GELİŞMELERİN IŞIĞINDA İKTİSAT EĞİTİMİ

Tuncer Bulutay

Bu çalışma "İKTİSAT EĞİTİMİ (ULUSAL İKTİSAT EĞİTİMİ SEMPOZYUMU)", başlığı ile Prof. Dr. Ercan UYGUR editörlüğünde hazırlanan ve 2005 yılında TEK yayını olarak basılan kitapta yer almaktadır.

Haziran, 2012

İKTİSATTAKİ YENİ GELİŞMELERİN IŞIĞINDA İKTİSAT EĞİTİMİ

Tuncer Bulutay^(*)

I. GİRİŞ

Bence insanın, özellikle insan beyninin büyük bir esnekliği, potansiyel gücü vardır. Bireysel gelişme, kalkınma, büyüme bu potansiyel güçten giderek daha fazla yararlanılması, bu potansiyel gücün ve esnekliğin daha da geliştirilmesi anlamına gelir. Bu amacı gerçekleştirmek öğretim olanaklarının geliştirilmesine, olanakların tüm insanlara yayılıp sağlanmasına bağlıdır.

Sözkonusu potansiyel gücün geliştirilmesinde temel rolü bilimsel düşünme, örgütlü eğitim oynar. Benim için burada üç temel ilke sözkonusudur: i) Bilim kesin sonuçlara varamaz. Bilimin görevi insanın ufkunu açmaktır. Dolayısıyla, bilimsel öğretimde yapılması gereken şey çeşitliliğin vurgulanması, farklı kuram ve görüşlerin ileri sürülüp sorgulanması, sınanması, irdelenmesidir.

ii) Öğretim-öğrenim ilişkisinde temel öge öğretici değil, öğrencidir. Buna koşut olarak, öğretimde amaç öğretmenin birşeyleri öğrencinin kafasına sokmaya çalışması olmamalıdır. Öğretimin hedefi farklı yapı ve yetenekteki öğrencilere farklı görüş seçeneklerinin sunulması, seçimin öğrenciye bırakılması olmalıdır.

iii) Öğretimde bilgi aktarımı da, konuyu tanıtmaya da vardır. Ben giderek tanıtmaya daha fazla önem veriyorum. Üniversite öğretiminde, ilk yıllarda tanıtmanın ön planda tutulmasını, bilgi aktarımının son yıllara bırakılmasını uygun görüyorum.

İktisat biliminde son yıllarda köklü değişimler yaratan önemli gelişmeler sağlanmıştır. Bunlar davranışçı ekonomi, deneyci ekonomi, bilgi-iletimi ekonomisi, işlem masrafı ekonomisi gibi gelişmelerdir. Bu gelişmeler neoklasik iktisat kuramının temellerini sarsmıştır. (Örneğin, Bulutay 2003b ve Bulutay 2004'e bakınız.) Dolayısıyla neoklasik iktisat kuramını iktisat kuramıyla özdeş saymak bugün için daha da sakıncalı hale gelmiştir.

Ben başından beri iktisat öğretimi konusunda huzursuzluk duydum. Bu huzursuzluğu, eleştirilerimi 1965 yılındaki yazılarımda (Bulutay 1965a, Bulutay 1965b) ifade ettim. Bu huzursuzluk zamanla sürekli biçimde arttı; iktisat alanındaki belirttiğim gelişmeler bu huzursuzluğa ivme kazandırdı.

Bu yazıda bu gelişmeleri anlatıyor, iktisat öğretimi konusunda önerilerimi ileri sürüyorum. Açıklamalarımı iki bölümde sunuyorum. Her bölümde çeşitli kısımlar yer alıyor.

II. ÖĞRETİM KONUSUNDA GENEL AÇIKLAMALAR

II.1. Öğrenmenin Temel İlkeleri

Bence öğrenmenin niteliğini anlayabilmeye çalışıp, öğretimin nasıl yapılması gerektiğini araştırırken üç temel ilkenin gözönünde bulundurulması gerekir. Önce kişiler arası farklılığın, çeşitliliğin önemi vurgulanmalı; belirsizliğin önemi, sürekli biçimde sorgulamanın gereği belirtilmelidir. İkinci ve üçüncü ilkeler olarak çalışmanın, ilişkilerin katkıları değerlendirilmelidir.

a. Çeşitliliğin, Farklılığın Önemi

Çeşitliliğin, farklılığın canlı yaşamının önemli bir verisi olduğu söylenebilir. Öte yandan, doğal ayıklanma çevreye uyum anlamına geldiğine göre, farklılıkların törpülenmesi sonucunun ortaya çıkması normal sayılabilir. Dolayısıyla, iki çelişik öneri sözkonusu oluyor gibidir.

---

^(*) Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, SBF, İktisat Bölümü Emekli Öğretim Üyesi.

Çelişki ancak görünürdedir. Çünkü uyum sağlanan çevre de çok çeşitlidir; ayrıca çevre sürekli değişmektedir. Dolayısıyla, geleceğin ne olacağı belli değildir. Yaşamın her alanına belirsizlik egemendir.

Bu belirsizlikler karşısında çevreye uyum sağlayabilmesi için insan beyninin çok esnek bir yapıya sahip olması gerekmektedir. Esasında, insan beyni sürekli değişen, devingen yapısıyla; beyin parçalarının aralarında işlev bölüşümü yapabilmek, bu bölüşümü gereksinimlere göre değiştirebilme yetenekleriyle böyle esnek bir yapıya sahiptir.

İnsan türüne dünyada ayrıcalıklı bir konum sağlayan “zeka gücü” evrimin bu öngörülemezliğine bir yanittir. (Douglas, 2004: 29). Şu söz yanılmıyorsa J.Piaget’ye aittir: Zeka insanın ne yapacağını bilmediği zaman kullandığı şeydir. Böyle olduğu için, zekanın işlem alanında hipotetik durumların yer alması, hayallerin bulunması normaldir. Kişi olası olayları beyinde düşünür, çeşitli kombinezonlar içinde değerlendirir. (Pinker, 2002: 405, 406).¹

Böylece, çeşitlilik sürekli değişen ve belirsizliklerle dolu olan bir ortama yanıt verebilmenin, uyum sağlayabilmenin bir gereğidir. İnsanın çeşitli olasılıklara karşı hazırlıklı olması, içlerinden birini seçmeden önce birçok öneri oluşturması yaşamı sürdürebilmenin zorunlu koşuludur.

Bu olguyu doğrulayan dört özelliği belirtmek istiyorum. İnsanın (olasılıkla diğer canlıların) genetik yapısında “junk” denilen, bir işe yaramaz görünümdeki, hırdavat yığını gibi parçacıkların yer aldığı anlaşılmaktadır. Bugün için işlevsiz görünen bu parçacıkların ilerideki olası durumlarda kullanılabilmesi için korunduğu söylenebilir.

Diğer bir özellik, çocuk beyinde, çocukluk dönemi sonlarında nöron çalılıklarının oluşmasıdır. Önce bu çalılıklar oluşmakta, sonra bunlar budanmaktadır. Dolayısıyla, ergenlik çağından önce çeşitli farklı bağlantılar, ilişki kümeleri oluşmaktadır. Ergenlik çağında bu kümeler arasında budamalar, seçimler yapılmaktadır. (Bulutay, 2004: 59).

Hergün görülen rüyanın da benzer bir işlevinin olduğu anlaşılmaktadır. Rüya, beyin günlük yaşamda karşılaştığı olayları çeşitli olasılıklar, birleşimler içinde değerlendirmekte, bu kümeler arasında uygun çözüme ulaşmaktadır. Beyin otomatik işleyişiyle bu çeşitli olasılıklar içinde bir seçim yapmaktadır.

İnsanın günlük yaşamında bol boş söz vardır. Konuşmalarda, gazete, dergi ve televizyonlarda birçok gereksiz söz yinelenir durur. Bilimsel dergi ve kitaplarda da aynı durum vardır. İlk nazarda bunlar yararsızmış gibi görünür. Oysa, seçimler bu boş laf kalabalığı içinden yapılır. Bu laf kalabalığının bulunması sağlıklı seçimlerin ilk koşuludur.

Burada, J.M.Buchanan ve F.Knight gibi iktisatçıların tartışmaya verdikleri öneme dikkat çekmek isterim. Bu görüşlere göre, demokrasi “tartışmalı yönetim biçimi” olarak tanımlanabilir. Tartışma tercih ve değerlerin oluşmasına, değiştirilmesi ya da doğrulanıp yaygınlaşmasına, tanınmasına büyük katkı getirir. İnsanlara ait değerlerin gelişmesinde toplumsal ilişki ve tartışmaların büyük rolü, bu değerlerin oluşmasıyla karar verme süreçleri arasında yakın ilişki vardır. Bunlara karşın, K.J.Arrow 1951’deki ünlü yazısında, veri olarak aldığı bu değerlerin karar süreçleri tarafından değiştirilemeyeceğini kabul etmiştir. (Sen, 1995: 3, 10, 16, 18).

Öğrenim konusunu ele aldığım bu yazıda bunları anlatmamın nedeni potansiyel alanlar oluşturmanın, çeşitliliğin önemini, her bireyin kendine özgü, biricik (unique) bir yapıda olduğunu vurgulamaktır. Genetik yapıları aynı sayılan özdeş (tek yumurta) ikizler bile birbirinden farklıdır. Çünkü özçıklarları, seçimleri, algıları, yaşam deneyimleri farklıdır.²

b. Çalışma Yaşamsal Önemdedir

Çalışma, çaba sarfetme insan yaşamının temel gücüdür. Beyin için çalışmanın büyük önemini (Bulutay, 2004: 57-61)’de açıkladım. İnsan, yürüme gibi otomatik ve kolay görünen günlük etkinliklerinde büyük çaba harcamaktadır. Çaba hava direncine, yerçekimine karşı verilmektedir. Milyonlarca yıl içinde oluşup gelişmiş olduğu için bilincinde olmadan gerçekleştirdiğimiz yürüme yeteneği esasında büyük bir mühendislik başarısıdır.

Özellikle Batı dünyasında Sanayi Devrimi sonrasında, özellikle de 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirilen büyük gelişmelerin temelinde çalışmanın büyük katkısı vardır. Sanayileşme ve kentleşme sürecinde çalışma disiplini sağlanmış, eskiye kıyasla çok uzun sürelerde çalışılmıştır.

Daha sonra, 19. yüzyılın ikinci yarısı sonrasında bilimin gelişmesi, bilimin nedensel düşünmeyi gerektirmesi beyinin çalışmasını yoğunlaştırmış ve hızlandırmıştır. İnsan beyninin çalışması, beyinin ürettiği yeni fikirler insanlığın gelişmesine büyük katkılar sağlamıştır.

20. yüzyılın ikinci yarısında beşeri sermayenin önem kazanması beyni geliştiren ikinci temel neden olmuştur. Bu gelişmelerde iki olgu vurgulanmalıdır. i) Kadınların beyin gücünden daha çok yararlanmışlardır. ii) Beşeri sermayenin ikinci temel ögesi olan sağlık ile çalışma arasında erdemli bir döngü, bir geri-beslenme vardır. Sağlık, çalışma sağlığı çalışma olanaklarını geliştirmiştir.

Bunlarla vurgulamak istediğim, öğrenimin temelinde öğrenenin çalışma istence ve gücünün yatması gereğidir. Öğretim sistemi bu yönde bir güdü, uygun bir ortam sağlamadıkça öğretimin başarı şansı kısıtlı kalır.

c. Temelde İlişkiler Yatar

İlişkilerde üç boyutu ayırılmak istiyorum. İlk boyutta beyinin ilişkiler çerçevesinde işlemesi belirtilmelidir. (Bulutay, 2004: 58)). Örneğin, beyin bir insan yüzünü birtakım parçaların bir araya geldiği bir topluluk olarak algılamaz. Yüzü kavrayabilmesi bu parçalar arasında kurduğu ilişkilere dayanır. Beyin özel isimleri anımsamayınca, ilişkiler kurarak hatırlamaya çalışır. (Bu arada beyinin bilinç dışı otomatik çalışması sürdüğü için, isim aniden, beklenmedik biçimde anımsanır.)

İkinci boyutta ilişkilerin niteliği sözkonusudur. Şu önemli ilişkiler ayırıldılabilir: i) Eşya ile eşyanın ilişkisi. ii) İnsanla eşyanın ilişkisi. iii) İnsanla insanın ilişkisi. iv) İnsanla toplumun ilişkisi. Kanımca, neoklasik iktisat kuramının en önemli sınırlılığı bu ilişkilerden ilk ikisi üzerinde yoğunlaşmasıdır.

Oyun kuramıyla üçüncü ilişki (insanla insan ilişkisi) ele alınmıştır. Ama bu ilişki, oyuncunun stratejik biçimde düşündüğü, karşı oyuncuların en iyi biçimde yanıt verdiği şeklindeki temel varsayımlarıyla çok kısırlaştırılmıştır. Bu açıdan oyun kuramının insan ilişkilerine büyük katkısı kuramsal çözümlenmeleriyle değil, tutuklunun çıkmazı, ultimatoma, kamu malları v.b. gibi oyunları yoluyla olmuştur.

İnsan türünde toplumsal ilişkiler, toplumsal tanıma (cognition), başkalarının beynini okuma, başkalarını yanıltma girişimlerinde bulunma çok önemlidir. Bu konuda kısa bir yazıda (Dunbar, 2004) insanların başkalarının beynini okuma işlemleri (senin şuna inandığını düşünüyorum, gibi) ele alınıyor. Bu işlemlerde insan türünün beş kademe ileri gidebildiği (şunu (herhangibir etkinlik) yapmak niyetinde olduğumu (1. kademe), düşünmeni (2.), istediğime (3.), inandığımı (4.), varsayıyorum (5.)); bu beş kademenin birçok insan için bir üst sınır oluşturduğu belirtiliyor. Buna karşılık, şempanzelerin, çocukların kabaca 5 yaşında eriştikleri iki kademe gidebilme başarısına ulaşabildiği, maymunların ise birinci kademe kaldığı söyleniyor.

İnsan-toplum ilişkileri neoklasik iktisat kuramında geniş ölçüde gözardı edilmiştir. Kuramda değer yargıları, ahlak ve adalet değerlendirmeleri, gelir ve servet dağılımı geniş ölçüde çözümlenmelerin dışında bırakılmıştır. Toplum içinde göreceli durum, güç, itibar, davranışlara toplumsal onay peşinde koşma gibi konuları kuram ele almamıştır. (Arrow, 1974: 2, 3). (Bu konulara aşağıda dönüyorum.)

Üçüncü boyut, değişkenler ve faktörler kadar, bunlar arasındaki ilişkilerin de önemli olmasıdır. Örneğin, fizik ve beşeri sermaye, teknoloji, sağlıklı kurumlar gibi büyüme faktörlerinden ziyade, bunların belirli koşul ve ortamlarda bir araya gelmesi önemlidir. (Aşağıda Karmaşıklık Kuramı alanında bu konuyu ele alacağım.)

Bu ilişki boyutlarından öğretim açısından en önemlisi birincisidir. Bence, öğretim sisteminin en büyük sorunlarından biri, öğrencinin öğretilmek istenenle kendi ilgi alanını beyininde ilişkilendirememesidir. Bu ilişki sağlanmadıkça öğretimin doyurucu sonuçlar vermesi zordur.

II.2. Öğretimle İlgili Başlıca Olgular

Eskidenberi savunulan bir *tabula rasa* (*blank slate*) görüşü vardır. Buna göre, insan beyni öğreticinin istediği gibi şekillendirilebilecek bir yapıya sahiptir. Böylece, insanlar istenilen şekle sokulabilmektedir. İlgili bir görüş de ilkel insanların bencillikten, kötülükten uzak yapıda, asil nitelikte olduğunu ileri sürmektedir.³

Bu görüşlere katılmıyorum. Birçok kişinin savunduğu gibi, ben de insanın bir doğası olduğunu, bu doğanın yalnızca olumlu nitelikler içermediğini düşünüyorum. İnsanın, diğer canlılar gibi, önceden belirli bir genetik yapıyla, bu genetik yapının belirlediği doğal özelliklerle dünyaya geldiği görüşüne katılıyorum. Ama açıklamaya geçeceğim noktaları da çok önemli sayıyorum.

a. Genetik Özelliklerin Kullanılması

Önce, eski davranışçı okulun koşullu refleks anlayışının iyi bir öğretim yöntemi olmadığını belirtmek istiyorum. Çok-boyutlu ve karmaşık insan davranışlarının, bu arada öğrenme etkinliğinin, basit ödül-ceza sistemi ile düzenlenebilmesini olanaklı görmüyorum. Aynı düşüncelerle iktisat biliminin masraf-çıkar yaklaşımını da yetersiz buluyorum.

Genetik denildiğinde çoğu kez zeka anlaşılmalıdır. Oysa, genetik özellikler arasında vücut yapısı, güzellik gibi nitelikler de vardır. Bu özelliklerin insan başarımına etkisi zekanınkinden daha az da değildir. Belki daha önemli olarak, güdülenme, inat, risk üstlenme gibi faktörler insan başarımı üzerinde zekanın katkısından daha büyük etkiler yaratır. Bu görüşler başkalarınca da savunulmuştur.

Genetik yapıda şu özelliklerin önemli olduğu anlaşılmalıdır: Genlerin ya da onların oluşturduğu hücrelerin işlevleri zaman içinde değişebilmekte, nöronlar farklı zamanlarda farklı görevler üstlenebilmektedir. Bu değişimler yalnızca çocukluk döneminde değil, tüm yaşam süresinde gerçekleşebilmektedir.

Ayrıca, genlerin etkisi birbirlerinden, tüm genetik yapıdan bağımsız değildir. Burada da ilişkiler önemlidir. Bir genin işlemesi, işbirliği içinde bulunduğu diğer genlerin varlığına ve işlemesine bağlıdır. Ayrıca, gen, içinde yer aldığı genel genetik yapı ile sürekli ilişki içindedir. Tek tek genlerin genel genetik yapıdan bağımsız hareketi sözkonusu değildir.

Belki daha önemli olarak, genin potansiyelinin, genlere bağlı yeteneklerin oluşup gelişebilmesi için uygun uyarıcılara, bunların uygun zamanlarda varlığına gereksinim vardır. Bu koşulların yerine gelmemesi durumunda, genlerin işlev yapacak biçimde açılıp işleyebilmesi olanağı yoktur. Diğer bir deyişle, uygun ortamını bulamayan bir genetik yapının, örneğin zekanın, gelişme şansı yoktur.

Başka sözcüklerle, genetik yapı bir potansiyeli gösterir; bu potansiyelin gelişebilmesi uygun ortama bağlıdır. Genetik yapı başka; bu yapının kullanılıp geliştirilmesi, genetik yeteneklerin ortaya çıkarılması başka şeylerdir. Genetik yapıyla ortam karşılıklı ilişki içinde gelişebilir. Burada da kısır ya da erdemli döngü oluşur.

b. Her Kişi Özgün Seçim Yapar

Yaşamda, öğrenimde temel bir olguyu belirterek başlamak istiyorum. Buna göre, “her sonlu sayıda girdi kümesinden sonsuz sayıda farklı sonuç çıkarılabilir”. Bu çok temel bir olgudur. Oysa, genellikle tek bir kümeden tek bir sonuç çıkarılabileceği anlayışı egemendir.⁴

İnsanlar, bireyler arasında çok büyük farklar vardır. Buna rağmen, iki tür insan tipini vurgulamakta yarar vardır (May, 2004: 10; *Cumhuriyet Bilim Teknik*, 13 Kasım 2004: 10, 11). Bir tip insan sürekli olarak aynı konuda birşeyler öğrenmek, derinleşmek yoluna gider. Bunun çarpıcı ve aşırı bir örneği Newton’dur (Christianson, 1996: 25, 83). İkinci tip insanın ise dikkat süresi kısadır. Bu insanlar uzun süre bir konu üzerinde yoğunlaşmaz, konudan konuya geçerler.⁵

Her öğrencinin, her kişinin veri girdi kümesinden çok farklı sonuçlar çıkarabilmesi olgusunun iki özelliğini belirtmek istiyorum. Her öğrenci anlatılanları, öğretilmeye çalışılanları kendine özgü biçimde değerlendirir. Anlatılanlardan, yapılanlardan kendi istediğini seçer.

İlgili ikinci özellik, öğrencilerin ve genel olarak insanların kendilerine sunulan bilgileri kendi ortamları içinde değerlendirmeleridir. Örneğin, öğrenciler anlatılanları diğer derslerinin çerçevesine,

arkadaş ortamına sokarak değerlendirirler. İşçiler ise öğrenmek durumunda olduklarını çalışma koşulları çerçevesinde yorumlayıp benimserler.

Burada, her kişinin aynı olayda bile farklı veri kümelerine baktığı da belirtilmelidir. Örneğin, herbir iktisadi olay farklı bir veri kümesine, farklı bir döneme bakılarak değerlendirilebilir. Toplumların, bilimin gelişmesiyle yeni veri kümeleri, yeni yöntemler bulunmaktadır. Örneğin, beyin iktisadı (neuroeconomics) böyle bir gelişmedir. Buna göre, insanların iktisadi davranışları beyinlerinin ilgili kısımları incelenerek anlaşılacaktır. Örneğin, vergi artışlarına tepkileri bu yolla anlaşılmaya çalışılacaktır. Duygu ve düşüncelerin davranışlara göreli katkıları da aynı şekilde belirlenmeye çalışılacaktır (*The Economist*, January 15th, 2005: 68).

İki önemli noktaya değinmekte de yarar vardır. Sanıyorum Mevlana'nın sözüdür. Öğrenci durumunda olanların anlama yeteneğinin öğreticinin öğretme gücünü sınırlayan temel etken olduğunu söyler. Aynı şekilde, K. J. Arrow öğrencilerin anlama yetersizliğinin öğretim sistemlerinin, öğreticilerin temel sorunu olduğunu ileri sürer.

Ben bu görüşe tam olarak katılmıyorum. Öğretici bilgisini karşısındakinin kafasına sokmaya, empoze etmeye çalışmamalıdır diye düşünüyorum. Öğretmen, bence, iletmek istediği bilgiyi, öğrencilerin seçimlerine olanak verecek biçimde, seçenekler şeklinde sunmalıdır. Bilimin farklı, çoğu zaman çelişik nitelikte kuramlardan oluştuğunu düşünerek, bilgiyi tartışma noktaları olarak özetleyip açıklamalıdır.

İlgili temel bir nokta, öğreticinin görevinin doğrudan değil, dolaylı biçimde işlediğidir. Güzel bir doğal manzaradan kişinin daha çok dolaylı biçimde etkilenmesi gibi, öğrencinin de yaratılan öğretim ortamından dolaylı şekilde etkilenmesi sağlanmalıdır. Sözcükler uygunsa, başarılı firma ya da kurum yöneticisinin yönetmeden idare eden kişi olması gibi, yetkin öğretici de öğretmeden öğretebilen kişidir.

c. Okulda Öğretme İnsan Özsezgilerine Ters Düşme Durumundadır

İnsanlar bazı şeyleri, yürümeyi, konuşmayı⁶ otomatik biçimde, adeta kendiliğinden, yaşayarak öğrenir. Yazı yazmak, bilim ve matematik öğrenmek gibi etkinlikleri ise böyle otomatik biçimde öğrenme olanağı yoktur. Çünkü insan türünün yaşamının çok büyük kısmının geçtiği avlayıcı, toplayıcı yaşam biçiminde bunları öğrenmeye, örneğin çarpım, bölüm yapmaya, gereksinim yoktur. Dolayısıyla, insan türü bu bilgileri oluşturan ve geliştiren bir evrimci uyum sürecinden geçmemiştir.

Daha önemlisi, bilimin bulguları insan sezgilerine terstir. Örneğin, insanlardaki fiziksel sezgiler Newton fiziğinin esaslarıyla uyumsuz (Pinker, 2002: 222, 223). Fizik eğitimi görmüş kişiler bile bu ters sezgilerin etkisi altındadır. Öğretimin bu özsezgileri yıkması gerekir. Öğretimde büyük güçlükler burada başlar.

İktisat alanında da benzer bir durum vardır. Birbirlerinden farklı olabilseler de, her toplumda adalet ilkeleri vardır. İnsanlar, halk bir bakıma sosyalisttir; kişilerin adalet ilkesi çerçevesinde hareket etmelerini isterler. Örneğin, kıtlık durumlarında fiyat sisteminin işletilmesini, kıt hale gelen ürünün fiyatının arttırılmasını, genel işsizlik durumunda firmalarda çalışmakta olan işçilerin ücretlerinin düşürülmesini adalet duygularına ters bulup karşı çıkarlar (Akerlof, Yellen, 1987: 140, 141). (Öte yandan, insanların eşitsizliği tercih ettikleri şeklindeki ters yönde bulgular için (Konow, 2003: 1195, 1214)'e bakılabilir. Ayrıca, toplumlar oylarıyla fiyat sisteminin işleyişine dayanan kapitalist rejimleri benimserler.)

Eğitim alanının bazı temel özellikleri vardır: i) Eğiticiler, öğretmenler açık, yazılı, genel bilgi sınıflama kataloglarından yararlanamazlar. Her öğretmen geniş ölçüde kendi sezgi ve deneyimlerinden yararlanmak durumundadır. ii) Öğretim alanında başkalarının deneylerinden, yeni, farklı öğretim yöntemlerinden yararlanma olanağı sınırlıdır. iii) Öğretim etkinliği deneylere, deneylerle sınımlanmaya çok açık değildir. Sonuçta, bilimsel gelişmeler öğretim alanını diğer alanlardaki kadar etkilememiştir. Öğretim tüm dünyada bugün de genel hatlarıyla eskisi gibi yürütülmektedir (OECD, 2004: 30, 31).

Önemli bir nokta da bilimin niteliğinden kaynaklanan önemli bir sınırlamanın varlığıdır. Bilim ve onu iletmeye çalışan öğreti sistematik, soyut, günlük gerçeklerden bir ölçüde uzak olmak durumundadır. Bu yapının günlük yaşama, öğrencinin gözlem ve deneyimlerine uyması beklenemez.

Buna öğretim sisteminden kaynaklanan temel bir eksiklik de eklenmelidir. Örneğin, iktisat anlatılırken öğrencinin yaşamında, çevresinde gördüğü olgularla ilişki kurulmaz. Bu ilişkilere oturtulamayan öğretileri öğrencinin kavraması zordur.

Ayrıca, tabii, öğrenci grubunun çoktüreelliğinin (heterojenliğinin) yarattığı sorunlar vardır. Grubun bireyleri arasında ilgi, kişilik, kavrama farklılıkları vardır. Eğitim hangi öğrenci tipine hitap edecektir? Ortalama öğrenci hedef alındığında yetenekli öğrenciler can sıkıntısına mahkum edilecektir.

Ters yönde bir önemli olgu da belirtilmelidir. Çeşitli, farklı yeteneklerden oluşan bir öğrenci grubu öğretmen açısından, anlatıldığı şekilde güçlük yaratır. Ama öğrenciler açısından çeşitlilik büyük bir avantajdır. Öğrenciler daha çok kendilerine benzemeyen öğrenci arkadaşlarından öğrenirler. Öğrenciler öğretmenlerinden ziyade arkadaşlarından öğrenirler.

Burada son olarak çok önemli saydığım, düşünmeyle, öğretim ve öğrenimle ilgili bazı temel özelliklere değinmek isterim. İnsan öğrenirken, öğrenme süreci esnasında düşünen bir yaratık değildir. Öğrenilen şey, bilgi, kaydedilmekte; sonra, genellikle değişmiş biçimiyle, bellekten çıkarılarak düşünme konusu yapılmaktadır. Tıpkı bazı hayvanların geviş getirmesi gibi.

Bence, sorgulama gereksinimi yaratmak, merak uyandırmak öğretimin temel işlevidir. Ama bunlar öğrencilerin uyarıları kaydettikleri anda, öğretim, ders sürerken kullanılmazlar. Yani, öğrenci uyarılan merakını o anda kullanmaz; daha sonra, kendi özgün amacına uygun olarak etkin bir biçimde kullanır.

Neden uyarılar anında kullanılmaz? Bunun benim bilmediğim nedenleri olabilir. Ama bence şu iki neden önemlidir: Öğreti, ders, uyarıcıları içererek, ama başka konuları da kapsayarak devam etmektedir. Öğretimin empoze edici, sıkıcı niteliği de sürmektedir.

Ders anında kullanmama önemli de değildir; uyarıcıların ileride kullanılmak üzere kaydedilmesi yeter. Çünkü öğrenci almış olduğu bu uyarıları, bu sorgulama ve merak güdüsünü ileride, öğrencilik bittikten sonra, gerektiği ya da kendisine uygun geldiği zaman ve koşullarda kullanır. Gereksinim ortaya çıktığında ya da kişinin istencesiyle birleştiği için, merak ve sorgulama çok daha etkin bir nitelik kazanır.

Bütün bu açıklamalar bizi tek boyutlu öğretilerin sakıncalarına yöneltir.

d. Tek Boyutlu Öğretilerin Sakıncası

İnsanlarda şu eğilimler güçlüdür: i) Her olayı tek bir nedenle açıklamak. ii) Her sorunda tek, kesin bir yanıtı ulaştırmak. iii) Yanıtın dayandığı bilgileri değerlendirme, çözümleme yoluna gitmeden, yalnızca başkalarının sağlayacağı yanıtla yetinmek. iv) Her karmaşık sonucun arkasında bir tasarımcı aramak. v) Her konuda oydaşmayı tercih etmek. Bence, öğretim süreci bu temel eğilimlerle savaştır.

Çok nadiren bir olay tek bir nedenle açıklanabilir. Örneğin, iktisadi büyüme yatırım oranıyla ya da diğer bir değişkenle açıklanamaz. Bir değişkenin önemi zamanla değişir.

Çoğu zaman, görünen bir nedenin arkasında başka nedenler vardır. Bir örnek olarak Avrupa'yı 14. yüzyıl ortalarında yakıp yıkan veba salgınının nedenini göstermek istiyorum. "Avrupa'da ilk kez 1347'de görülen Kara Ölüm, yani hıyarcıklı veba Ortadoğu'dan gelen gemilerdeki sıçanların tüylerinin arasındaki hastalık bulaşmış pireler aracılığıyla taşınmıştı." (Christianson, 1996: 30).

Burada görünen ilk neden gemilerdir; sonra sıçanlar, daha sonra hastalıklı pirelerdir. Bugünden bakılınca bu ayırımı yapmak kolaydır. Ama o zamanlarda hastalığı gemilere ya da sıçanlara bağlamak normaldi. Her açıklamada benzer durumlarla karşılaşmak doğaldır.

Tek nedenli açıklamaların diğer büyük sakıncası değişkenler arası ilişkilerin gözardı edilmesi sonucuna yol açmasıdır. Oysa, genellikle değişkenler arası ilişkiler sonuçları belirleyen temel etkenlerdir. Örneğin, iktisadi büyüme başarımı gerekli büyüme faktörlerinin uygun bir ilişki içinde bir araya gelmesine bağlıdır.

Çok sakıncalı bir görüş bilimin belirli, kesin bir sonuca, tek bir yanıtı ulaştığı anlayışıdır. Bu görüşe koşut olarak, öğretim kurumlarında bilimin tek yanıtlara ulaştığı izlenimini veren yaklaşım

izlenir. Sınav sistemleri de bu anlayışa, her soruya belirli bir yanıt bulunduğu yaklaşımına dayanır. Oysa, bilim, en azından benim bildiğim bilim, böyle kesin yanıtlara ulaşamaz.

Başka yazılarımda anlattığım gibi, en azından iktisat alanında, aşağıda ekonometriyle ilgili olarak anlatacağım gibi, kuramların sınanması çok zordur. Verilere dayanan araştırmalar yoluyla kuramların yanlışlanması, rakip kuramların gerçekleri yansıtmaya üstünlüğünün belirlenmesi, hele kuramların doğrulanması olanağı yoktur.

Ayrıca, belki daha önemli olarak, rakip olan ciddi bilim adamlarının itirazları bir kuramın gelişmesinde büyük katkı sağlar. Örneğin, Einstein'ın quantum kuramına sürekli saldırısı bu kuramın gelişmesinin temel kaynaklarından biri olmuştur. Bilimsel kuramlar böyle tartışma ve çatışma ortamında gelişir.

Burada bilim alanında olumsuzlukların olumlu sonuçlara yol açtığı da belirtilmelidir. A.Sen (1995: 1, 9) Arrow'un ünlü olanaksızlık teoremini "Genel Olanak Teoremi" adıyla sunuyor. Ona göre, sonucu negatif olmakla birlikte teorem, diyalektik bir süreçle, olumsuz sonucu aşma istencesiyle birçok yapıcı, olumlu gelişmelere yol açmıştır.

Gerçeğin dışımızda, bizden bağımsız olduğunu düşünmek sakıncalıdır. Gerçek zamana, ortama, bağlama (context), çıkarılara, bakış açısına, ideolojilere bağlıdır. Bağımsız nesnel bir gerçek değil; türlere, onların çıkarlarına, yaşamlarını sürdürme çabalarına bağımlı bir göreceli gerçek vardır. Bu bakımdan, abartılı bulunabilse de, çelişki sayılsa da, "doğru" kavramı bilim alanında yanlış, aldatıcı, istismara çok açık bir kavramdır.

A.Sen (1995: 1) yazısına şöyle başlıyor: Aristo geçmişin değiştirilebilmesine olanak olmadığını, ama geleceğin mantıklı seçimle insan tarafından oluşturulabileceğini düşünüyordu. Bu söz iki yönüyle de gerçeğe tam olarak uygun değildir. Geleceğin mantıkla, akıl yürüterek oluşturulması her zaman mümkün olmaz. Ama burada asıl vurgulayacağım geçmişin değiştirilebileceğidir. Esasında, insan belleği sürekli olarak geçmiş, geçmişini değiştirir.

Bu alanda, dışımızdaki gerçeğin kişiden bağımsız olduğunu söyleyen görüş egemendir. Ama bence, yaşadığımız gerçek gibi, geçmişteki gerçek de bugünkü bakış açımıza, gelecekteki bakış açılara göre sürekli değişir. Çıkarlarımıza, kuramlarımıza, deneyimlerimize, araçlarımıza bağlı olarak geçmiş de nitelik değiştirir.

Bu görüşümü, A.B.D.de 1929, 1930'larda sermaye piyasasının aşırı mı, yoksa gerçek değerinden az mı değerlendirilmiş olduğu sorusunu örnek seçerek açıklamaya çalışacağım. Açıklamalarımı yeni bir yazıya (McGrattan, Prescott, 2004)'e dayandıracağım.

Yazıda, bu piyasada Ekim 1929 sonunda, %30 düzeylerinde büyük bir çöküşün yaşandığı, bu çöküşe dayanarak birçok yorumcu ve iktisat tarihçisinin hisse senedi piyasasının aşırı değerlendirilmiş olduğu sonucuna vardığı belirtiliyor. Öyle ki, yazının yazarları bu makaleye, bu piyasadaki aşırı değerlendirilmenin derecesini tahmin etme niyetiyle başladıklarını yazıyorlar.

Ama yazarlar kuram, irdeleme, veriler ve özellikle dokunulamayan (intangible) sermayenin kendilerini bu piyasanın o dönemde aşırı değil, tam tersine az değerlendirilmiş olduğu sonucuna ulaştırdığını söylüyorlar. Böylece, yazarlara göre, sermaye piyasası, 1929 yılının zirve bunalım anında bile, kuramın öngörüsüne kıyasla az değerliydi (McGrattan, Prescott, 2004: 991, 992, 1003).

Konunun ünlü A.B.D.li iktisatçı Irving Fisher'le ilgili dramatik bir yanı da vardır. Dayandığım yazıda (McGrattan, Prescott, 2004) Fisher'in böylece haklı çıktığı sonucuna varılıyor. Ama bu olaylarda Fisher kişisel felaketler yaşamıştı. Fisher 22 Ekim 1929'da hisse senedi fiyatlarının düşük olduğunu söylemişti. *New York Times* gazetesi bunları manşet yapmıştı. İki gün sonra A.B.D. hisse senedi piyasası çöktü, Kasım 1929 sonuna dek bu piyasada fiyatlar %30 düştü.

J.Tobin (1987: 371, 376) Irving Fisher üzerine yazdığı sevecen, olumlu makalede şunları söylüyor: Fisher A.B.D. ekonomisi ve hisse senedi piyasası hakkında 1929 çöküşü sonrasında bile iyimserdi. Ama çöküş onun ününü de yıktı. Kendi üniversitesinde bile onuru, ünü 1950'lere kadar tam toparlanamadı. Sözkonusu bunalım kendisinin, eşinin, kızkardeşinin servetini de yıktı. Oturduğu evinden kovulmasın diye üniversitesi evini satın aldı ve ona kiraladı.

Bu örneği vermekteki amacım aşırı değerlendirme ya da gerçektekenden az değerlendirme savlarından birinin doğru, diğerinin yanlış olduğunu saptamak değildir. Amacım yalnızca geçmişin, geçmiş hakkındaki doğruların daima tartışmaya açık olduğunu vurgulamaktır. Bilimin temelini oluşturan ya da oluşturması gereken, gerçek olduğu varsayılan doğruları sorgulayarak geçmişi (ya da bugünü) değiştirme çabasına örnek vermektir.

Günlük yaşamda, halk düzeyinde temel iktisadi politikalar konusunda kamuoyunu belirleyen en önemli değişkenin ideoloji olduğunu gösteren bulgular vardır. Buna göre, özçıkâr o denli önemli değildir (Blinder, Krueger, 2004). Bence, iktisat bilimi alanında ideolojinin katkısı daha da baskındır. Farklı kuramların arkasında farklı ideolojiler bulunur. Belirtilen yazının bulgusunun tersine, bence ideoloilerin arkasında da özçıkâr yatar.

İlgili bir nokta, insanların büyük çoğunluğunun işin niteliğini anlamaya çalışma yoluna gitmemesi, yalnızca sonuçla yetinmesidir. Örneğin, bir sonuçla, bu sonucun dayandığı bilgi süreci arasında seçim yapma durumunda bulunan deneklerin büyük kısmı sonucu yeğlemektedir; ulaşılan sonucun dayanaklarını anlama, açıklama çabalarına pek itibar etmemektedir (Schotter, 2003).

Diğer bir önemli nokta, her karmaşık olgunun (insan gözü gibi) arkasında bir tasarımcının aranması şeklindeki güçlü eğilim ya da inançtır. (Bu görüşün kökeni için (Steffoff, 1996: 32, 33)'e bakılabilir.) Oysa, bilim, örneğin evrim kuramı, çok basit birkaç ilkedен hareketle çok karmaşık sonuçlara ulaşabileceğini göstermiştir. Küçük farklılıkların büyük sonuçlar yarattığı deneylerle gösterilmiştir. (Bu konuda (Bulutay, 2004: 39)'a bakılabilir.)

Aynı şekilde, insanlarda oydaşmayı (consensus) aramak genel bir eğilimdir. Ancak oydaşmaya varıldığında doyurucu bir sonuca ulaşıldığı düşünülmektedir. Oysa, bilimsel gelişme için oydaşma kadar zararlı şey yoktur. Evrim kuramının da gösterdiği gibi, gelişmelerin temelinde farklılık, çeşitlilik yatar.

Bu açıdan bilim ile mitleri karşılaştırmakta yarar vardır. Mitler oydaşmalara dayanarak oluşur. Bilimde ise görgül ve mantıksal süreçlerle bulgulara ulaşılmaya çalışılır. Bilimle mitleri ayıran da bu yöntem farklılığıdır, sonuçların kesinliği değil. Mitler çok daha kesin sonuçlara ulaştıkları savındadır (Sowell, 1980: 5).⁷

Önemli bulduğum beş noktayı vurgulayarak bu bahisteki açıklamalarımı tamamlamak istiyorum: i) Özellikle toplumsal bilimlerde, iktisatta, olaylar çok nadiren aynen yinelenir. Böylece, her iktisadi olay bir bakıma tek, biriciktir (unique). Tek olayın ise olasılığı yoktur. Oysa, beyin olasılıklar temelinde işler. İktisadi, toplumsal olayların öngörülemezliğinin altında bu temel güçlük yatar. (Benzer görüşler için (Pinker, 2002: 231, 232)'ye bakılabilir.) ii) Öğretilerimizde, bildiklerimiz kadar bilmediklerimizi de aktarmalıyız. iii) Tek bir kuram yerine çeşitli kuramları, bakış açılarını anlatmalıyız. iv) Açıklamalarımızı sorular, sorgulamalar çerçevesinde oluşturmalıyız. v) Şaşırılmaya hazır olmalı, öğrencilerimizi de şaşırılmaya hazır olmaya davet etmeliyiz.

II.3. Öğretim Niye Yapılır?

Görebildiğim kadarıyla, özellikle yüksek öğretimin üç temel işlevi vardır: i) Hem düşüncede hem de yaşamda disiplin sağlamak. ii) Kişilerin yetenekleri konusunda sinyal vermek. iii) Öğrencileri bilgiyle, uygun araştırma yöntemleriyle donatmak. Bu üç işlev genellikle içiçe geçmiştir.

Bunlardan ilkinin özellikle eski imparatorluklarda büyük önem taşıdığı kanısındayım. Eski Çin'de bürokraside yükselişin temeli sayılan sınav sisteminin, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki eğitim sisteminin, Britanya İmparatorluğu'ndaki öğretim düzeninin disiplini ön planda tuttıklarını sanıyorum. Çin ve Osmanlı'daki sistemlerin farklılığı meritokrasiyi ön plana çıkarmaları, halk çocuklarının bu sistemlerle devletin en yüksek makamlarına çıkabilmeleridir. Britanya'da ise eğitim geniş ölçüde aristokrasinin tekelindeydi.

Geçmişte İngiltere'de Yunanca ve Latince'nin eğitimde büyük ağırlık taşıması, o metinlerin bilinçsizce ezberlenmesi bence geniş ölçüde disiplin sağlama amacına yönelikti. Bu eğitim, kafaları cendere içine sokmanın güzel bir yoluydu. İmparatorlukları ayakta tutmak, mantık kurallarına pek uymayan bu yöntemlerle kafaları doldurma yoluyla sağlanabilirdi.

Öğretimde disiplini, dogmatik davranmayı savunanlar yalnızca geçmişte kalmış olanlar değildir. Benzer nitelikte görüşler yakın zamanlarda, hatta bugünlerde de savunulmaktadır. Örneğin, yakın geçmişte G.Stigler öğretmeyi dini dogmatizm niteliğinde bulmuştur. Dolayısıyla, iktisadi tartışmada özgürlüğü uygun saymamıştır (Becker, 1997: 1351).

Böylece, disiplin işlevinin günümüzün öğretim sisteminde işlemediği söylenemez. İkinci işlev, eğitimin sinyal vermesi de eskiden var olduğu gibi bugün de vardır. Buna göre, öğretimin işlevi kişinin yeteneğini göstermesine olanak vermesidir. Örneğin, bir işveren işe alacağı adayın diplomasına bakarak yeteneği hakkında karara varmaktadır. (Yeni bir yazıda (Chevalier, Harmon, Walker, Zhu, 2004) sinyal verme işlevinin önemli olmadığı sonucuna varılıyor.)

Öğrencilere bilgi sağlamak, bilimsel yöntemler hakkında bilgi vermek de öğretimin temel amaçlarından biridir. Bu işlevin, örneğin Türkiye üniversitelerinde, birtakım güçlük ve aksaklıklara karşın yerine getirildiği kanısındayım. Ben Türkiye’de, özellikle bazı üniversitelerde, en gelişmiş ülkeler üniversiteleri düzeyinde öğretim sağlandığı görüşündeyim.

Burada, öğretimde ezberin azaltılmasının, tartışmanın, yaparak öğrenmenin, öğrencinin öğretim sürecine katılmasının, sınıflarda öğrenci sayısının azlığının, bilgisayar gibi yeni teknolojilerden yararlanmanın, az ders yükünün önemi vurgulanabilir. Ben bunların, özellikle öğretmenin kalitesinin büyük katkısını yadsıyor değilim. Yalnızca, bu yazıda bunlar üzerinde durmayacağımı belirtmek istiyorum. (Eğitim konusunu (Bulutay, 1996)’da da ele alıyorum.)

Bu konularda birkaç noktaya değinmekle yetineceğim. Bence öğretimde öğretmenin kişiliği, kalitesi, genel yaklaşımı, olayları ele alma ve değerlendirme biçimi çok daha önemlidir. Aynı şekilde, öğreticinin yeni kanıtlara açıklığı, kendi bilgisi hakkında şüpheleri, bu bilgilerin yanlış ya da yetersiz olabileceğini kabullenmesi de çok önemlidir diye düşünüyorum.

Bence, bir öğreticinin temel görevi öğrencinin seçim ufkunu geliştirmektir, öğrenci namına seçim yapmak değil. Öyle ki, öğrenci öğretmenin yol göstericiliğinde kendi öz eğilimlerini, seçimlerini belirleyebilsin ve kendini olmak istediği gibi yaratsın. Bu yaratma çabasında en önemli etken öğrencide sorgulama gücünü oluşturup geliştirmektir.

Bu yazıyı hazırlarken A.B.D. kaynaklarına da başvurdum. Bu çalışmalarda benim önemli saydığım konularla pek ilgilenilmediğini gördüm. İlgilenilen konular daha ziyade öğretim biçimi, öğretim yöntemi, sınıf büyüklüğü gibi sorunlardı. (Örneğin, (Becker, 1997)’ye bakınız.)

Bu yazıdaki iki olguyu aktarmak istiyorum (Becker, 1997: 1359, 1361). Küçük sınıflarda öğreticinin uygulayacağı öğretim yöntemi konusunda daha fazla özgürlüğü vardır. Ayrıca, küçük sınıflarda tartışmaya ayrılan zaman daha fazladır. Tartışmada, öğrenilenin öğrenci üzerindeki etkisi daha uzun süreli olabilmektedir. Buna karşılık, büyük sınıflarda anlatma şeklindeki ders verme yönteminin etkisi kısa sürelidir. Bunları yakın zamandaki sınavlarda anımsamak daha kolaydır.

İkinci olgu öğrencilerin dikkati ile ilgilidir. Öğrencilerin dikkati dersin başından 10-18 dakika sonra dağılır. Bu dağılmanın sıklığı zaman içinde daha da artar. Dağınıklığı gidermek için öğrencilere özel görevler verilmesi gibi önlemlere başvurmak gerekir. Bu olguyu sanırım her öğretici gözlemiştir.

A.B.D. ile ilgili bu çalışmalarda vurgulanan diğer bir olgu, bu ülkede iktisat öğretiminin hâlâ geleneksel tahta tebeşir yöntemiyle, ders kitaplarına dayanılarak, kağıt kalem sınavları yapılarak sürdürüldüğüdür. Oysa, bilgisayar kullanımı, bilgisayar benzetimi, internet, sınıfta deneyler, grup içinde birlikte, işbirliği içinde ya da öğrencinin etkin katkısıyla öğretim gibi yollar vardır. Bu etkin öğretim yöntemleri iktisat dışında yoğun biçimde kullanılmaktadır. Diğer bir deyişle, iktisat, diğer alanlarda uygulanan yeni, daha verimli öğretim yöntemlerini kullanma yoluna henüz geçmemiştir (Becker, 1997: 1369, 1370; Becker, Watts, 2001; Katz, Becker, 1999).

Bu genel düşüncelerle, iktisat öğretimi konusuna geçmek istiyorum.

III. ÜNİVERSİTELERDE İKTİSAT ÖĞRETİMİ

III.1. İktisat Kuramında ve Yaşamında Değişmeler

Çeşitli Çerçeve, Kuram, Düzenlilik ve Etkinlikler

Türler yaşamlarını sürdürebilmek için, etraflarında oluşan olayları, bunların yaratabileceği olanak ve tehlikeleri anlamlandırabilme gereksinimindedir. Böylece, anlam arama, gözlenen olayları değerlendirme, bunlardan sonuç çıkarma yaşamın temel bir eğilimi ve zorunluluğudur. (Örneğin, (Bulutay, 2004: 37-41)'e bakınız.)

Öte yandan, anlayabilmek, sonuç çıkarabilmek için önceden var olan bir çerçeveye sahip olmak gerekir. Olaylar bu çerçeveye oturtulabildiğinde anlamlandırılabilir. Bu çerçevenin ilk ögesini türlerin, bu arada insan türünün, geçmişten getirdiği doğal yapı ve eğilimler oluşturur. Bu yapı çok uzak geçmişten geldiği, çevreye uyum sağladığı, türün yaşamını sürdürmesine olanak sağladığı için en temel çerçevedir.

İkinci öge, doğal yapısı çerçevesinde özellikle insanların oluşturduğu kuramlar, bu kuramlar içinde yaratılan genellemeler, yasalar. Her bilimde, bu arada iktisatta, kesin nitelik taşımaları da, böyle yasalar vardır ve olmalıdır.

İktisatta ve bildiğim kadarıyla fizik dahil tüm bilim alanlarında tek değil, çeşitli kuramlar vardır. Bunların bulguları çelişik sonuçlar yaratabilir. Ben tek kuramın (bugün için neoklasik iktisat kuramının, geçmişte sosyalist ülkelerde Marx'a atfedilen bir tür anlayışın) egemenliğini çok sakıncalı buluyorum. Bilimin gelişebilmesi için çeşitli kuramların birlikte varlığını ve savaşımını zorunlu sayıyorum.

Ayrıca, sözkonusu çerçevelerin içinde, kuramların ötesinde, örüntüleri de (patterns) yaşamsal nitelikte buluyorum. Genetik yoluyla, gözlemlerimizle, beklentilerimizle oluşturduğumuz örüntüler bilimsel çabalarımızı aydınlatır. İktisatçı olarak çok kullandığımız zaman serilerini inceleyerek birtakım düzenliliklere, örüntülere ulaşırız. Bunlara dayanarak geleceğe ilişkin genel eğilimleri (trend'leri) elde ederiz.

Sözkonusu çerçevenin diğer bir ögesi, farklı bir yaklaşımı bazı gözlemler yapmak, bunlara dayanan kurallar oluşturmak olabilir. Sonra bu kurallara dayanan bir kuramsal benzetişim modeli oluşturulabilir. Benzetişim modeli yoluyla, modelin yarattığı örüntülere ulaşılır. Böylece, bir ekonomik model ortaya çıkarılmış olur. (P.Howitt ve R.Clower böyle bir model yaratmışlardır. (Colander, 2000: 130)'a bakınız.)

İlgili önemli bir nokta, bazı sonuçların ancak bazı koşullarda, tek bir olgu olarak ortaya çıkmasıdır. Örneğin kalkınma, geniş ölçüde birkaç önemli değişken tarafından belirlenmektedir. Ama bu birkaç değişkenin varlığı, sonuçları zorunlu olarak ortaya çıkarmamaktadır. Diğer bir deyişle, yukarıda da anlatıldığı üzere, değişkenlerden ziyade değişkenler arası ilişkiler önemlidir. Bu ilişkiler sağlıklı ise tek bir durum (örneğin, başarılı kalkınma deneyi) gerçekleşmektedir. Bu tek durumun ortaya çıkmasını ya da çıkmamasını belirleyen koşullar nelerdir?

Diğer bir önemli nokta, bir başarının bir dönemde bir birliktelik, bir grup içinde ortaya çıkması, ama ancak birkaç yıl sürdürülebilmesidir. Örneğin, şarkılarda, sinemada (Fransız Yeni Dalga akımı gibi) bir atılım yapılmakta, ama sonra başarı yinelenememektedir. Aynı şekilde, iktisat alanında da hemen her ülke belirli bir süre hızla büyüebilmekte, ama sonra bu gelişme durmaktadır.

Bazı ülkelerde ise başarı bir ölçüde sürekli olabilmektedir. Ama bu başarı da yumuşak bir gelişme şeklinde olmamakta, bir grup ortalama ya da zirvesinden diğerine geçiş şeklinde gerçekleşmektedir. Gelir dalgalanmaları bu gelişmenin en belirgin örneğidir. Bu konu, sözkonusu büyük oynaklıklar Türk ekonomisinin son yıllardaki en büyük sorunlarından birini oluşturmaktadır.

Esasında, burada iktisat kuramı açısından çok önemli bir temel sorun vardır. Bilindiği gibi, geleneksel iktisadın standart ideal piyasa çözümlemesi modelinde, faktörleri yetkin (mükemmel, perfect) biçimde akıcı, tam rekabet içindeki bir piyasa sistemine sahip bir ekonominin başarı düzeyi en yüksek olacaktır. Acaba bu doğru, geçerli bir sonuç mudur? Bu piyasa sisteminin tam karşısında yer alan "her an yetkin etkinlikten uzak bir sistem" ile ders kitaplarının sözkonusu ideal sistemi karşılaştırıldığında ne söylenebilir?

Bu ilginç soruları inceleyen R. B. McKenzie (2004: 716) şu sonuca varıyor: Her an etkinlikten uzak olan ikinci sistem uzun dönemde daha başarılı olabilir. Bu görüş Schumpeter tarafından şu

sözcüklerle ifade edilmiştir: Her an olanaklarını en iyi biçimde kullanabilen bir iktisat (ya da başka bir alan) sistemi, uzun sürede, hiçbir anında bu etkinliği sağlayamayan bir sistemden daha düşük başarı düzeyine sahip olabilir. (Bu konuda (Saffran, 2004: 217)'ye de bakılabilir.)

Çünkü bu ikinci sistemin sözkonusu etkinsizliği, uzun dönemdeki başarımının yüksekliğinin düzey ve hızının koşulunu oluşturabilir. Yani, bugünün etkinsizlikleri gelecekteki başarımın dayanağını oluşturabilir. Başka bir deyişle, durağan, anlık etkinlik, devingen etkinlik sağlayamayabilir. Buna karşılık, durağan etkinsizlikler devingen etkinliklere yol açabilir. (Dışticaret alanında (Bkz., Bulutay, 1967), tekelci piyasalar konusunda bu sorunlar tartışılmaktadır.)

Bu gibi sorunlar beni son zamanlarda giderek artan ölçülerde işgal etmektedir. Karmaşıklık kuramı bu yönde umut yaratmaktadır. Ekonomi gibi karmaşık sistemlerde düzen "spontane" biçimde oluşmaktadır. Karmaşıklık kuramı bu karmaşık sistemlerde geçici örüntülere ulaşmaktadır (Colander, 2000: 128, 129).

Biraz farklı bir yaklaşımla, genel olarak bilimde üç farklı etkinlikten sözedilebilir: i) Kuramsal çalışmalar. ii) Araçlarla ilgili etkinlikler. iii) Görgül araştırmalar. Bunların dünyası aynı değildir. Her etkinliğin kendine özgü koşulları, nitelikleri, yöntemleri, hedefleri vardır (Mirowski, 1995:28, 29).

Esasında, iktisatta eskiden beri benzer nitelikte bir ayırım vardır. D.Colander'in (1992: 191-195) belirttiği gibi, J.Neville Keynes (ünlü Keynes'in babası) iktisatta pozitif ve normatif yaklaşımın yanına "sanat olarak iktisat (uygulamalı iktisat)"ı da koymuştur. M.Friedman da bu ayırımı yapmış, ama sonra gözardı etmiştir.

İktisatta bu etkinliklere araç oluşturma ya da yeni ölçme biçimlerine ulaşma çabalarının da eklenmesi gerekir. (Esasında, bu etkinlikler araçlarla ilgili etkinlikler içinde yer alır.) Ekonometrinin yapmak istediği budur sanırım. Ekonometriyle ölçme olanağı sağlanacak, ölçme de iktisada kesin bilim niteliği kazandıracaktı. Çok saygın olan hedef, kaba görüşlerin ve varsayımların dünyasından bilimin ölçüm dünyasına geçmekti.

Ekonometri ve Sınama

Bu hedefe ulaşıldı mı? Ekonometri iktisat kuramının yanlışlığını ya da doğruluğunu belirleyebilir mi? Bir dergide (*Journal of Econometrics*, May 1995) bu soru soruluyor. Buna şu sorular da ekleniyor: Ekonometriyle iktisat kuramının yanlışlığı ya da doğruluğu belirlenemezse, izlenecek seçenek yol nedir? İktisatta bilgi artışı var mı? Varsa, bunda ekonometrinin katkısı ne olmuştur? (Keuzenkamp, Magnus, 1995: 1).

Bu sorulara yanıt ararken sınamanın niteliğini irdelemek gerekir. Bu irdeleme bizi sınamanın çok zor olduğu sonucuna götürür. Bu görüşümü çeşitli yazılarımda açıklamıştım.

Yine birçok yazımda belirttiğim gibi, birçok bilimadamı Popperci yanlışlamacı yaklaşımı benimsediğini söyler. Ben gerçekte büyük çoğunluğuyla bilimadamlarının bu sözlerine uygun biçimde davranmadıkları görüşündeyim.

Esasında, bilimde yanlışlamadan çok doğrulama etkinlikleri ön plandadır. Yanlışlama başkalarına bırakılır. Yanlışlamada da daha çok bilimsel usul ve kurallara uyulup uyulmadığı kontrol edilir. Bu konuda, sözkonusu dergideki bir yazıda (Kim, Marchi, Morgan, 1995: 82-84) aşağıdaki görüşler ileri sürülüyor.

Sınamada Popperci yanlışlama girişimleri dışında şu etkinlikler de vardır: i) Sahip olunan inançlara sağlam bir temel bulma amacıyla sına. ii) Kalite kontrolü için sına. Burada şu gibi sorulara yanıt aranır: Görüşler, kuramsal ölçütlere uyuyor mu, politik seçenekleri değerlendirmeye olanak sağlar mı, beklenmeyen ilişkileri ortaya çıkarır mı, ilişkileri daha sağlıklı, güvenilir hale sokar mı?

iii) Üçüncü sına görgül model niteliklerinin doğrulanması amacı güdülerek yapılır. Burada, önceden görgül verilere uygunluk düşünülmeden bir model oluşturulmuştur. Modelde, belirli kuramlara ya da farklı iktisat okullarına ait (Keynesgil çözümlenmeye karşı neoklasik ilkeler gibi) nitelikleri içeren bir kuram ya da öneri oluşturulmuştur. Ancak model oluşturulduktan sonra bunun görgül verilerle sınaması yoluna gidilmektedir.

Örneğin, R. Frish gelir dalgalanmalarını (devrevi hareketleri) açıklamak amacıyla oluşturduğu rastgele şok modelini bir görgül model olarak ileri sürmemiştir. Ama 1933'te gerçek yaşamda gözlenen gelir dalgalanmalarında dalgalanma uzunluğu gibi bazı düzenlilikleri bu kuramsal görüşünü doğrulayan bir kanıt olarak kullanmıştır. (Aynı yerde “doğal işsizlik oranı”nı ele alan örnekler ve açıklamalar da veriliyor.)

Bu yazının aynı nitelikte bir görüşü (Keuzenkamp, Magnus, 1995: 2)de aktarılıyor: “Bir sınama sonucuna dayanılarak, bütün olarak bir kuramın geçerliliği çıkarsaması yapılamaz.” Bu temel nitelikte bir olgudur.

İktisat kuramlarının sınanmasının zor olduğu başka yazarlarca da (Granger, Maxwell, White, 1995: 173, 174, 185, 186) kabul edilmektedir. Yazarlara göre, bazı durumlarda formel hipotez testi yerine, dikkatle yapılmış model seçimi süreçlerini kullanmak daha iyidir. Yazıda, ekonominin bir karar bilimi olduğu, kararların da ekonominin işlemesi hakkındaki kuram ve inançlara dayandığı da belirtiliyor.

Niye sınama iktisatta kesin sonuçlar vermez? Neden aynı konuda çok farklı, bazen birbirine tamamiyle zıt sonuçlara varılır? Bunun, aşağıdakiler gibi, birçok nedeni vardır: i) Çalışmaların dönemi, ülkesi, alanı farklıdır. ii) Modeller farklıdır. iii) Terimlerin, değişkenlerin tanımları, dolayısıyla nitelikleri farklıdır. iv) Kullanılan sınama yöntemleri, ekonometrik teknikler farklıdır. v) Dayanılan veri kümeleri farklıdır. vi) İnançlar, ideolojiler, varılmak istenen amaçlar farklıdır. (Benzer görüşler için (Engen, Hubbard, 2004: 42)'ye bakılabilir.)

Böylece, ekonometriyle iktisat kuramının yanlışlığının ya da doğruluğunun belirlenemeyeceği sonucuna varmış oluyorum. Seçenek, ekonometriyi terketmek midir? Kesinlikle değil. Tersine, yapılması gereken onu daha da geliştirmektir. Bugüne dek ekonometriyle sağlanan kazanımlara yenilerini eklemek izlenecek yoldur.

Bilimin kesin sonuçlar sağladığını düşünenler yukarıdaki açıklamaların ekonometrinin iktisat bilimine katkı getirmediği anlamına geldiğini düşünebilirler. Ama ben bilimi böyle anlamadığım için, ekonometrinin iktisada önemli katkılar sağladığı kanısını taşıyorum. Ekonometri sayesinde olayları, olanları, olacakları daha iyi anlayabiliyoruz. Ama bildiklerimiz kesin nitelik taşıyor.

Benzer şekilde, ekonometriyle öngörü olanağının elde edilemediğini düşünerek ekonometriye karşı çıkanlar olabilir. Gerçekten, büyük çaplı ekonometrik modeller, öngörülerine en çok gereksinim duyulduğu zamanda (1970'lerin ortalarında), öngörülerinde başarısızlığa uğramışlardır (Pagan, 1990: 98). Ama bence bilimden kesin öngörü beklemek de yanlıştır.

İktisatta bilgi artışı var mı sorusuna vereceğim yanıt ise “elbette var” şeklinde olacaktır. Asistanlık dönemime (1950'ler) kıyasla bugün çok daha fazla şey biliyoruz. En çok da nerelerde çıkar ve ideolojilerimizi, varsayımlarımızı gerçek yerine koyma yoluna gittiğimizi, nerelerde yanlış yapıp yanlışlarımızı biliyoruz. Öte yandan, özellikle son zamanlardaki, şimdi belirteceğim bazı gelişme ve kuramlar bilimizi geniş ölçüde geliştirmiştir diye düşünüyorum.

Biril (Mikro) İlkelere, Bireylere İnmek

Başka yazılarımda, zaman içinde iktisat alanında bir dağılma olduğunu, bu dağılmada Keynes kuramına karşı çıkıldığını belirttim. Son zamanlarda gerçekleşen, bence daha önemli bir gelişme tam tersi yönde olmuştur. Neoklasik iktisat kuramının yukarıda sıralanan temel ilkeleri sarsılmıştır. Bir bakıma, Keynes karşıtı görüşlere karşı çıkmıştır.

Süreç şu şekilde gelişmiştir: Keynes kuramına, dolayısıyla genel (makro) ekonomiye karşı çıkanlar, herhangi bir iktisat kuramının iktisat biliminin biril (mikro) temelini oturtulması gerektiğini söylemişlerdir. Yoksa, oluşturulacak kuramların *ad hoc* nitelik taşıyacağını vurgulamışlardır.

Bu eleştirilere başlangıçtaki tepki, Keynes kuramı taraftarlarının görüşlerine bir biril temel arama çabası şeklinde olmuştur. Bu çabayla, bu iktisatçılar eksik rekabete, bakışsız bilgi-iletime, eksik koşullu iddialar piyasasına, uyuşmayan bağıtlara, işlem masraflarına, bir alana bağımlı beşeri sermayeye, etkinlik ücretlerine, menü masraflarına v.b. başvurmuşlardır (Akerlof, 1987: 138; Bulutay, 1995a: 21-45). Bu çabalar kısmen başarılı olabilmıştır.

Asıl anlamlı girişim biril ilkelere inme çağrısını ciddiye alıp, bu ilkelerin niteliğini irdeleme yoluna gitmek olmuştur. Böyle yapılıncı da sözkonusu ilkelere birçok eksiklikler bulunmuştur. Bu alanda en büyük katkı davranışçı ekonomi yaklaşımıyla gerçekleştirilmiştir. Deneyci ekonomi, bilgi-iletimi ekonomisi, işlem masrafı ekonomisi, yeni örgüt kuramı ve yeni kurumcu ekonominin de bu yönde önemli katkıları olmuştur. (Bunları çeşitli yazılarımda ele aldım; tamamlamakta olduğum kitabımda da geniş biçimde anlatmaya çalışıyorum.)

Biril ilkelere dayanmak sözkonusu olduğunda, bireysel davranışlardan hareketle toplumsal sonuçlara ulaşmak konusu gündeme gelir. Bu konu 1950'lerden beri, genellikle Arrow Olanaksızlık Teoremi çerçevesinde yoğun biçimde tartışılmış ve tartışılmaktadır. Bu teoreme göre, çeşitli, farklı bireysel tercihler dayanılarak toplumsal tercihlere ulaşılamaz (Bulutay, 1979: 115-156; Sen, 1995: 1, 8).

Bu teorem sözkonusu olduğunda, beni en çok ilgilendiren nokta, bazı iktisatçıların onu kullanarak ve bireyler arası karşılaştırma olanağını dışlayarak, gelir dağılımı sorununu iktisat bilimi dışına itme çabaları olmuştur. Bu çabalar klasik iktisatçılarda yoktu; L. Robbins'in görüşlerine dayanılarak 1930'larda oluşturuldu. Sonuç, bu alanlarda Pareto etkinlik kavramının tek ölçüt olarak kalması oldu. Oysa bu ölçüt, eskiden beri yazdığım gibi, çok yetersiz niteliktedir (Bulutay, 1972; Sen, 1995: 3, 7, 8).

Bu konuları inceleyen bazı iktisatçılar, bu bağlamda devlet-piyasa ilişkisini ele alırlar. Bunlardan biri olan R. Sugden'e göre, devletin temel görevi toplumsal çıkarları en çoklaştırmak değil, içinde bireylerin kendi özgür istenceleriyle amaçlarına ulaşmaya çalışacakları bir kurallar çerçevesini oluşturmaktır. Bu görüşün bir temel yansıması piyasanın üstünlüğüdür. Devlet mülkiyet haklarına saygı gibi kuralları oluşturduğunda, piyasa bu kurallar çerçevesinde, zora dayanmayan, isteğe bağlı mübadele olanakları sağlayacaktır (Sen, 1995: 11).

Burada savunulan görüş, kuralları saptayan usullerin ön plana çıkarılması, bu usullerin izlenmesi, örneğin piyasanın işlemesi sonucunda ortaya çıkacak durumların niteliğine önem verilmemesidir. Oysa, ortaya çıkan sonuçlar istenilir olmaktan çok uzak olabilir. Büyük açıklıklar, yoksulluk yaşanabilir. Bazı kişiler, örneğin ülkenin ücra köşelerinde, dağlarında yaşayan kişiler özgürlük olanağına, yeteneklerini geliştirme şansına sahip bulunmayabilir. Çünkü piyasalar gücün ve güçlünün geniş ölçüde egemen olduğu alanlardır; güçsüzler ancak görünürde özgürdürler.

Sırası gelmişken, bireysel davranışlara dayanan bir kuramdan elde olunan özellikleri toplu (aggregate) verilerin geçerliliğini sınamak için kullanmanın anlamlı olamayacağını söyleyen bir çalışmaya (Härdle, Kirman, 1995) dikkat çekmek isterim. Marsilya'nın balık pazarını inceleyen bu çalışmada, toplu düzeyde istem eğrisine bilinen biçimiyle ulaşıyor. Ama aynı nitelikte bir ilişki bireysel düzeyde genellikle gözlenmiyor. Böylece, düzenlilikler bireysel davranışlardan çıkarılamamakta, toplu verilerin kendilerince yaratılmaktadır.

Bu yönde önemli bir bulguya G.S.Becker 1962'de ulaşmıştı; bireyler irrasyonel davranırsa da piyasalar rasyonel olabilmektedir. Benzer görüş (Härdle, Kirman, 1995: 228)'de şöyle ifade edilmektedir: Nitelikli (s sofistike) ve karmaşık bireysel davranışlar basit ve düzenli toplu sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir. Böylece, toplu düzeyde düzenliliğin ortaya çıkabilmesi için, temeldeki bireysel davranışların beklenir, düzenli nitelikte olması gerekli olmamaktadır. (Bu konuda (Gode, Sunder, 1993; List, 2004)'e de bakılabilir.)

Burada, piyasada dengeyi sağlayan ögenin yarar en çoklaştırması olduğunu söyleyen temel neoklasik söyleme ters bir görüşü belirtmek istiyorum. Piyasa kurumunu daha da güçlü gösteren bu ilginç ama katılmadığım görüşe (Gode, Sunder, 1993: 119, 120, 135, 136) göre, piyasaların dengeyi oluşturmasında kârı en çoklaştırma ilkesi zorunlu değildir. Bireysel piyasa oyuncularının rasyonel davranışı piyasanın sağladığı etkinliğin ancak küçük bir kısmını açıklamaktadır. Piyasa oyuncusu insan değil de sıfır zekalı bir izlenice olarak alındığında bile etkinlik sağlanabilmektedir.

Aynı yazıya göre, ekonomide başarımlı düzeyi üç temel öge tarafından belirlenmektedir: i) Piyasalarda mübadeleyi düzenleyen kurumsal yapı. ii) Piyasa oyuncularının zevk, bilgi ve diğer kaynaklarının oluşturduğu piyasa ortamı. iii) Oyuncuların davranışları ve ticaret stratejileri.

Yine bu yazının bulgularına göre, bu öğelerden ilk ikisi etkinliği sağlamada asıl rolü oynamaktadır. Şu nitelikte bir bütçe sınırı etkinliğin sağlanmasına yetmektedir: Oyuncuların masraflarından az bir

fiyata satmamaları, değerlerinden fazla da almamaları. Böylece, etkinlikte piyasa disiplini esastır; bireylerin rasyonalitesi, zekası, öğrenmesi, kâr çoğaltması önemli değildir. (Ters yönde bulgular için (List, 2004)'e bakınız.)

İktisat Yaşamında Gelişmeler

Bilindiği gibi, 1970'lerin ortalarından itibaren iktisat yaşamında önemli bazı değişimler yaşanmıştır. Hizmet kesimi, özellikle finans etkinlikleri ekonomilere egemen olmaya başlamıştır. Büyük fonlar (emekli, yatırım, "hedge" fonları gibi), bu fonlarda biriken büyük paralar, büyük döviz rezervleri, özel ve kamu sermaye piyasaları kaynakları vardır. Daha yüksek getiri peşindeki bu kaynaklar, uluslararası serbesti ortamından da yararlanarak, büyük dalgalar ve dalgalanmalarla özellikle gelişmekte olan ülkeleri tehdit etmektedirler. Özel kesim ön plana çıkmış, özelleştirme moda olmuştur. Fiyatlar ve piyasa sistemi büyük önem kazanmıştır. Fiyatları sağlıklı sinyal verici niteliğine sahip olmayan, büyük oynaklıklar gösteren döviz ve sermaye piyasaları günlük iktisat yaşamına egemen hale gelmiştir. Piyasa panikleri sonucunda gelişmekte olan ülkelerde büyük bunalımlar yaşanmıştır. Uluslararası ilişki ve ticaret yoğunlaşmış, uluslararası birleşmeler ve küreselleşme yaşanmış ve yaşanmaktadır. Küreselleşmenin başında, davranışları sağlıklı iktisat ve insanlık ölçütlerinden giderek uzaklaşan A.B.D. vardır. Sermaye hareketleri serbestleşmiş, özellikle A.B.D. ve gelişmekte olan ülkeler büyük borçlar altına girmiştir.

Bence, son zamanların önemli değişimleri arasına şunlar da sokulmalıdır: i) Gelişmiş ekonomilerde ekonominin yapısı değişmiş, hizmet kesiminin katkısı, sanayi ve özellikle de tarım aleyhine gelişmiştir. Tarım kesimi çok küçülmüştür. ii) Sanayi kesiminde farklı birimlere dayanan (modüler) yapı önem kazanmıştır.⁸ iii) Bu gelişmelere koşul olarak bilgi, öğrenim ön plana çıkmıştır. Bilgi, bilgi-iletimi temel girdi niteliği kazanmıştır. iv) Kadınlar geniş ölçülerde çalışma yaşamına girmiştir.

Bu eğilimlerin gelişmekte olan ülkelere yansması ya da etkileri şu noktalarda yoğunlaşmıştır: i) Hizmet kesimine kayış, örneğin Türkiye'de, özellikle finansal kesimin büyük ağırlığıyla yaşanmıştır. Ama bu gelişmede azörgütlü (enformel) kesim asıl rolü oynamıştır. ii) Sanayi kesimindeki modüler yapıya geçiş gelişmekte olan ülkelere dışticaret ilişkileri yoluyla yansmıştır. Dikine uzmanlaşma adıyla (ve diğer isimlerle) ifade edilen bu yansımının etkisi bu ülkelerin dışsattımında işgücü-yoğun sanayi mallarının payının çok artması şeklinde olmuştur. Ama bu gelişme ekonomideki sanayi yapısını önemli ölçüde değiştirmemiştir.⁹ iii) Bilginin, bilgi-iletiminin önemi gelişmekte olan ülkelerde de artmıştır. iv) Kadınlar, özellikle eğitimsiz olanlar çalışma yaşamına istenen ölçülerde katılmamıştır.

Bu gelişmelere bağlı olarak insanlar da değişmektedir. Örneğin, kentlere göçeden insanlar çekirdek aileler içinde yaşama geçmektedir. Eğitim insanı ve dünyasını değiştirmektedir. Televizyon, toplumsal ve siyasal gelişmeler insanı etkilemektedir. Böylece, bu yeni ortamlarda, iktisadi yaşamın oyuncularını da, oyun kuralları gibi, değişmektedir.

Yeni bir yazıda (Fernandez, Fogli, Olivetti, 2004) belirtildiği gibi, A.B.D.de 20. yüzyılın başlarında kadınların işgücüne katılım oranları düşüktü; evlendiklerinde formel işgücü piyasasından çekilirlerdi. Bugün ise işgücünün kabaca yarısı kadındır; kolejlerden erkekten çok kadınlar mezun olur; kadınlar artan ölçülerde aile yaşamı ile kariyer yapmayı birleştirir.

Kadının bu değişen rolü genellikle teknolojik faktörlerce açıklanır. i) Beyaz eşya ev işlerini kolaylaştırmıştır. ii) Doğum kontrol hapı gebeliği kontrol altına almayı sağlamıştır. iii) Hizmet kesimine geçiş ve beceri-yoğun teknoloji kadınlara uyan işleri arttırmıştır (s. 1250, 1251, 1294).

İncelemekte olduğum yazı diğer bir faktörün katkısını öne çıkarıyor. Buna göre, annesi çalışan bir ailede yetişen bir erkek farklıdır; kadınların çalışması konusunda farklı anlayış, tercih ve yaklaşıma sahiptir. Kadınların işgücü piyasasına artan ölçülerde katılımının önemli bir nedeni bu olgudur. Bunu doğrulayan veriler vardır. Böylece, ailenin nitelik değiştirmesi ve tercihlerdeki, toplumsal normlardaki, kültürdeki değişimler temel piyasa oyuncularını, onlar da ekonominin gelişmesini önemli ölçülerde etkilemektedir.

III. 2. Neoklasik İktisat Kuramının Temel İlkeleri

Neoklasik iktisat kuramının temel ilkelerini saptayabilmek için, önce neoklasik iktisat kuramının ne olduğunu belirlemek gerekir. Bu kolay bir iş değildir. Ben burada D.C.Colander'in (1998: 23) Marshallcı ve Walrascı neoklasik iktisat kuramı ayırımına değinerek başlamak istiyorum.

Marshallcı yaklaşımda, yaşanan gerçek dünya neoklasik ilkeler çerçevesinde anlaşılmaya çalışılmaktadır. Görgül bir yaklaşım izlenmekte; tündengelimci, soyut, mantıksal bir hareket biçimi benimsenmemektedir. Bu yaklaşımda toplumsal ve kültürel konular da inceleme alanı içindedir.

Buna karşılık, Walrascı yaklaşımda toplumsal ve kültürel sorunlardan bağımsız bir çözümleme egemendir. Bu anlayışta iktisadi çözümleme bir mantıksal bilim olarak algılanmaktadır. Neoklasik iktisat kuramında bu son yaklaşım giderek ağırlık kazanmıştır. Ben de aşağıdaki ilkelere bu Walrascı neoklasik iktisat kuramı anlayışına dayanarak ulaşıyorum.

Neoklasik iktisat kuramının temel ilkeleri şu noktalarda özetlenebilir: i) İktisadi yaşama bireyler (ya da hanehalkları), onların tercih ve seçimleri egemendir. Bu ajanlar kararlarında kendi bilgi-iletimlerine dayanırlar. İktisat kuramının temelinde bireylerin davranışları yatar. ii) Bireyler öz çıkarları peşinde koşarlar, rasyoneldirler, çıkarlarında en çoğa ulaşma peşindedirler. İnsanlar fiyat, ücret, kâr, mülkiyet hakkı gibi özendiricilere göre hareket ederler. iii) Görünmeyen el piyasalarda dengeyi, istem-sunum eşitliğini sağlar. iv) Denge fiyatları iktisat yaşamının temel sinyal-vericileridir. Bireysel ajanların davranışlarını düzenleyen, piyasa aktörlerinin kararları arasında uyuşma sağlayan bu denge fiyatlarıdır. v) Diğer bir temel düzenleyici rekabettir. Rekabet fiyatlar üzerinde yapılır. vi) Üretim firmalar tarafından, üretim işlevleri çerçevesinde yapılır.

Burada bu ilkeleri tek tek ele almayacağım. Bu nitelikte irdelemeleri başka yazılarımda yaptım. Yalnızca bir temel noktayı belirtecek, sonra iki başlık altında kısa açıklamalar vereceğim. Ben neoklasik iktisat kuramının ilkelerinin tümüyle geçersiz olduğu kanısında değilim. Tersine, bu kuram, özellikle insanın bencilliği ilkesini esas aldığı için, güçlü bir açıklama yeteneğine sahiptir. İktisadi olayları anlamamıza büyük katkı getirmiştir. Ders izlencelerinde neoklasik iktisat kuramının yer almaması sözkonusu değildir. Hatta, bence en önemli rol ona tanınacaktır.

Benim itirazım şudur: Tek iktisat kuramı neoklasik iktisat kuramı değildir. İktisat kuramı neoklasik iktisat kuramı ile özdeş olarak alınamaz. Başka saygın kuramlar da vardır. İktisat öğretisi, sorgulama süreci içinde bu farklı kuramları içermeli, değerlendirmelidir.

Bağıt ve Karar Bilimi

Yukarıda, neoklasik iktisat kuramının temel ilkeleri olarak belirttiğim ilk özellik bireylerin tercih ve seçimlerinin bu kuramda egemen olmasıydı. Ama, tabii, bu görüşü doğru bulmayan yaklaşımlar da vardır. J.M.Buchanan'ın yaklaşımı bu farklı görüşlerden biridir. Bu yaklaşımın temellerini (Buchanan, 1975: 225, 229)'a dayanarak aşağıdaki noktalarda özetleyebilirim.

Ekonomi bir örgütlenmedir. Bu örgütlerde farklı seçici birimlerin arasında bir karşılıklı etkileşim sözkonusudur. Bu olgunun temel sonucu bireysel ajanların tek seçici ve çoklaştırmacı olmadığıdır. Böylece, bir ekonomik ajan ya da aktör, seçen, çoklaştıran bir birim değildir; piyasa sistem ve organizasyonu içinde ilişkiye giren bir birimdir. İktisat kıtlık ve seçim bilimi olmaktan ziyade, bir mübadele bilimidir. Ayrıca, tercih gözlenemez olduğu halde, mübadele nesnel biçimde gözlenebilir (Sandmo, 1990: 51, 52, 55, 57).

Böyle olunca, iktisatta birleştirici ilke çoklaştırma değil, alışverişten ticari kazanç sağlama olur. Bu iki ilke (ticaretten kazanç sağlama ve çoklaştırma) bireysel açıdan bakılınca birbirleriyle birleşir, ama bir toplumsal karşılıklı ilişki niteliği taşıyan ekonomiye geçildiğinde bu birliktelik ortadan kalkar, ticari kazanç ilkesi çoklaştırma ilkesinden ayrılır.

Böyle olunca, çoklaştırmacının yerini hakemin (arbitrator) alması gerekir. Hakem, çatışan oyuncular, ticaretten kazanç sağlayanlar arasında bir uzlaşma sağlamaya çalışan dıştan bir kişi ya da kurum olur. (Hakemin, Walrascı "tatonnement" sürecinin gerekmediği savı için (List, 2004: 1131-1133)'e bakılabilir.) Bu anlayış benimsendiğinde, ders kitaplarımızdaki ilk şekil olan, L. Robbins, J. R. Hicks, P. A. Samuelson tarafından geliştirilmiş farksızlık eğrilerinin yerini Edgeworth-Bowley kutusunun alması gerekir. (Bu kutu için (Bulutay, 1979: 100, 171, 175)'e bakılabilir.)

J. M. Buchanan bu yaklaşımıyla, iktisadın seçim ilkesi temelinde incelenmesine karşı çıkmaktadır. Ona göre, iktisat bir “bağıt bilimi” olmalıdır. Tabii, neoklasik iktisat kuramı bu öneriyeye uymamış, ders kitapları eski şekillerini korumuştur. Ama iktisatçılar arasında kurumlara daha fazla önem verilir olmuştur (Williamson, 2002: 438, 442). (J. M. Buchanan’ın sosyal rasyonelite, sosyal tercihler yaklaşımına itirazları, kamusal seçim kuramı konusundaki görüşleri için Sen (1995: 2, 5-7, 18)’e bakılabilir).

Diğer bir yaklaşımda, iktisat karar bilimi olarak alınmaktadır. Burada karar vericiler tüketiciler, işverenler, yatırımcılar, devlette, kurumlarda, şirketlerde politika yapanlardır. Bu anlayışta, iktisadın amacı karar vericilerin daha iyi karar alabilmelerine yardımcı olmaktır. (Granger, 2004: 424). (Bu karar konusuna aşağıda dönüyorum.)

İktisadi yaşama bireylerin, onların tercih ve kararlarının egemen olması istenilir bir durumdur. Ama bunun geçerliliği şüphelidir. Çünkü insan toplum içinde yaşar. Toplum içinde yaşam işbirliğine, koalisyonlara, değiş-tokuşlara yol açar. Toplum içinde tekeller oluşur.

Toplumda güç, statü eğilimleri çeşitli ayrıcalıkların, tekellerin kaynağıdır. Toplum, reklam yoluyla, toplumsal onay ve itibar gereksinimi nedeniyle, kişi tercihleri üzerinde büyük bir baskı oluşturur.

Rasyonel Dışı Bazı Davranışlar, Belirsizlikler

Yukarıda da belirttiğim ve yeni bir yazıda (Schotter, 2003: 196) gösterildiği gibi, kişilerin kararlarında yalnızca kendi bilgilerini kullandıkları çok şüphelidir. İnsanlar karar verirken, tanıdıkları, yakınları gibi uzman sayılmayacak (naif) kişilerin öğütlerine başvururlar. Öğüt alınacak kişilerde uzmanlığı bile zorunlu görmezler. Böylece, iktisat öğretisi yaşamın gerçeklerine ters düşer.

Rasyonel davranış ilkesine ters bir eğilim, insanların kendi içlerinde çelişik kararlar verebilmesidir. Örneğin, insanlar ellerinde düşük getirili varlıkları tutarken, daha yüksek faizli kredi kartlarıyla harcama yaparlar. Böylece, düşük getirili yatırım yapılmakta, aynı anda daha yüksek faizle borçlanılmaktadır. Sanki, insanın içinde iki farklı, birbiriyle uyumsuz benlik birarada bulunmaktadır. (Leijonhufvud, 2004: 814).

Neoklasik iktisat kuramı anlayışı egemenliğindeki iktisat kuramı belirsizliği doyurucu biçimde incelemez. K. J. Arrow’un (1974: 1) sözleriyle, ekonomik ajanların cehaletini modelleyebilme güçlüğümüz vardır. Belirsizlik sözkonusu olduğunda ise rasyoneli, ençoğu belirlemek zordur. Diğer bir deyişle, bu durumda rasyonelin, ençoğun ne anlama geldiği belli, açık değildir.

Aynı şekilde, bazı yazarların ileri sürdüğü “ticaretin temel sorunu” konusu vardır. Buna göre, bilgi-iletiminin noksan, yetersiz olduğu durumlarda, alıcı ve satıcılar alışveriş işlemlerine girmeye istekli görünmezler. Çünkü ileride çok daha iyi bir pazarlık, alış ya da satış umudu içinde olurlar (List, 2004: 1133). (Aynı yazıda (s. 1132), C.F.Camerer’in, pazarlığı iktisat yaşamının olasılıkla en temel etkinliği olarak gördüğü aktarılıyor.)

Benzer biçimde, beklentiler sözkonusu olduğunda, örneğin, fiyatların düşmesinin istemi arttırması sözkonusu olmayabilir. Tersine, fiyatların daha fazla düşeceği beklentisi varsa, fiyat düşmeleri istemi azaltabilir. Bugünlerde yaşanmakta olan doların değer yitirmesi olayı bu duruma bir örnektir.

İktisat bilimi beklentileri gözönüne alır görüldüğünde bile onları dar bir çerçeveye sokar, adeta kısırlaştırır. Örneğin, rasyonel beklentiler yaklaşımıyla beklentilerin tahmin edilemez niteliğini ve etkilerini gözardı eder.

Günümüzde çok önem kazanmış olan döviz ve sermaye piyasalarında, geleneksel istem-sunum ilkelerinin çok ötesinde bir işleyiş biçimi vardır. Örneğin, bugünlerde döviz piyasasında TL-dolar ilişkisinin, dolar isteminin temel ögesini oluşturan cari işlemler dengesine ters biçimde işlediği görülmektedir. C. W. J. Granger’in (2004: 424) söylediği gibi, sermaye, borç ve döviz kuru piyasaları gibi spekülatif piyasalarda getiri oranlarını öngörebilmek zordur.

Yalnızca fiyatlara dayanan rekabetin, bu amaçla döviz kurlarını, işgücü masraflarını ya da ücretleri kullanan uluslararası çözümleme ve araştırmaların yetersizlikleri de belirtilmelidir (UNCTAD, 2004: 137; Lall, 2001). Bu arada, uluslararası sermayenin gelişmekte olan ülkelere akacağı görüşünün, karşılaştırmalı üstünlükler kuramının eksikliklerine de dikkat çekilmelidir. (Bu konu için, özellikle bu

alana P. Krugman'ın katkısı için (Dixit, 1993: 176-178)'e, yeni ve ilginç bir yazıya (Samuelson, 2004) bakılabilir.)

Firma ve Örgütlenme

Bence, neoklasik iktisat kuramının firma yaklaşımına şu temel ilkeler egemendir: i) Kuram, bireyci yaklaşımıyla, firmayı geniş ölçüde gözardı eder. ii) Kuram, firmayı ele aldığı anda üretim işlevini öne çıkarır. iii) Daha genel bir anlayışa yöneldiğinde, özendiricileri esas alan bir yol izler.¹⁰

Bu yaklaşımın temel yetersizliklerini görmeye geçmeden önce, geleneksel iktisat kuramının işgücü sunumunu, bunun arkasındaki insan çalışmasını doyurucu biçimde ele almadığını belirtmek isterim. Bu kuramın temel ilgi alanı insan tercihleri ve istem çözümlemesidir; işgücü sunumu, ikincil önemde bir konu olarak, istem çözümlemesinden elde edilmektedir. (Benzer bir görüş için (Sandmo 1990: 55)'e bakılabilir). Oysa, yukarıda anlattığım gibi, insan yaşamında çalışma temel önem taşır.

Bu yaklaşım şu temel nedenlerle çok yetersizdir: i) İnsan yaşamını geniş ölçüde etkileyen kararlar şirketler ya da daha genel olarak örgütler aracılığıyla alınır.¹¹ ii) Firma davranışlarını fiyatların, özendiricilerin dar çerçevesinde doyurucu biçimde açıklayabilme olanağı yoktur. iii) Firma içi ilişkilerde son zamanlarda köklü bir değişme eğilimi sözkonusu olmuş ve olmaktadır.

Bu noktalara geçmeden, kararlarla ilgili önemli bir noktaya değinmek istiyorum. Bence, neoklasik iktisat kuramı insan yaşamının temel kararlarını yeterince incelememektedir. Bunlar meslek edinme, evlenme, çalışma yaşamına katılma gibi yaşamsal nitelikteki kararlardır. Bu yetersizliği belirtirken, G. S. Becker'in çocuk sayısını sınırlandırma, çocuklarda nicelikten ziyade niteliğe ağırlık verme, bunlarla ilgili olarak kadınların çalışma yaşamına girmeleri konularındaki öncü, değerli çalışmalarını gözardı etmiyorum (Bulutay, 1995b). Ama bu çalışmaları, yalnızca görece fiyatlara dayanmaları nedeniyle eksik buluyorum.¹²

Firmalarda kararların firma yönetimince, CEO'larca alındığı görüşü (Not 10'a bakınız) neoklasik iktisat kuramının fiyatlara dayanan anlayışına rakip olarak ileri sürülür. Bu görüşün geçerli yanları yadsınamaz. Ama firma kararları ne ölçüde CEO'lar tarafından alınır temel sorusu sorulmalıdır. Bir firmada ya da kurumda kararların CEO'lardan bağımsız olarak, grup davranışlarıyla belirlendiği görüşü bence anlamlı ve geçerlidir. Geçmişte Mülkiye'de bir süre yöneticilik yaptığımda, birçok kararın bizim yönetimimiz dışında, adeta kendiliğinden oluştuğunu gözlemiştim.¹³

Neoklasik iktisat kuramında örgüt, firma sorunu iş sahibi ve vekili ilişkisi, işveren ve işçi çıkarlarının uzlaştırılması gibi yaklaşımlarla özendiriciler çerçevesinde incelenir. Bu yaklaşımlarda, kurama dayanılarak firma gibi hiyerarşik bir yapının varlığına ulaşılmaz; yalnızca firmanın ortada olduğu varsayılır. Dolayısıyla, firma niye vardır sorusu yanıtız kalır.

Bu noktayı vurgulayan L. Garicano (2000: 874-876, 900) firmanın varlığını aşağıdaki ilkeler çerçevesinde açıklamaktadır. Firma bilgi edinme masrafı ile iletişim masrafı arasındaki değiş-tokuş çerçevesinde oluşur. Örgüt, uzmanlaşmanın varlığında, eşgüdüm sorunlarını çözebilmek için vardır (s. 874, 875).

Uzmanlaşmanın arkasında şu olgular yatar: i) Öğrenme sabit masraf gerektirir. ii) Sabit masrafın miktarı ve düzeyi öğrenilen şeyin kullanılma derece ve yoğunluğundan bağımsızdır. iii) Dolayısıyla, öğrenmenin ekonomik getirisi öğrenilenin kullanılma yoğunluğuna koşut olarak artar. Bilgi edinme masrafları uzmanlaşmanın artmasına, uzmanlığın kullanımının yoğunluğuna koşut olarak azalır.

Öte yandan, uzmanlaşmayı sınırlayan güç, çeşitli uzmanlık düzeyleri arasındaki iletişim masraflarıdır. Uzmanlaşmanın artışına koşut olarak bu işletme masrafları da artar. Sonuçta, bilgi edinme ile iletişim masrafları arasında, uzmanlaşma ve eşgüdüm arasında değiş-tokuşların ortaya çıkması doğaldır. Firma bu değiş-tokuş sorunlarını çözmek için vardır.

Bilgi-iletimi teknolojisi alanındaki gelişmeler, bilgisayarlar, hem bilgi edinme masraflarını, hem de işçiler arasındaki iletişim masraflarını azaltmıştır. Bu iki eğilimin de sonucu firma içinde varlığı gerekli uzmanlaşmış sorun-çözücülerin üretim işçilerine oranının azalmasıdır. Bu gelişmelerin örgüt yapısında değişmeler yaratması sözkonusudur, ama bu alanda elde edilmiş veri ve kanıtlar henüz belirgin nitelik kazanmamıştır (Garicano, 2000: 876, 898, 899).

Bu eğilimlerin firmalardaki düşük düzeydeki işçilerin otonomisini, karar verme gücünü arttırdığı savları vardır. Ama firma çalışanlarının otonomisini asıl arttıran eğilim başka yeredir, çalışanların eğitim düzeylerinin yükselmesindedir. Bilgi ekonomisinin gelişmesi de diğer önemli bir etkidir.

Çalışanların otonomisinin, gücünün arttığını, örgütlerde günümüzün firması gibi egemen tiplerin ortadan kalkma olasılığını vurgulayan bir görüşü de (Drucker, 1997) belirtmek istiyorum. Buna göre, gelişmiş ülkelerin bilgili insanları, gelişmemiş ülkelerdeki bilgili insanlardan daha çok bilmiyor. Yalnızca, gelişmekte olan ülkelerde bilgili insan sayısı daha az (s. 22). Bilgili insanı normal işçi saymamak gerek (s. 22, 23). Örgütlerin gelecekte kültürel gereksinmelerle, belli zamanlarda, belirli işler için oluşturulması olası görünüyor. Dolayısıyla, çeşitli örgütler olacak, tek örgüt kavramı ortadan kalkacaktır (s. 24).

Aynı yerde bulunan diğer bir yazıda C.Handy (1997: 27) şunları söylüyor: Firmalar bir mülkiyet aracı olarak alınmamalı, bir topluluk gibi düşünülmelidir. Topluluğun bir sahibi ya da sahipleri yoktur. Topluluk yurttaşların biraraya gelmesiyle oluşur. Firmadakiler de işçi olarak değil, yurttaş gibi düşünülmelidir.

Bu düşüncelerle, Türkiye’de iktisat öğretimi konusundaki görüşlerimi açıklamaya geçiyorum. Açıklamalarımı iki başlık altında sunuyorum.

III. 3. Nasıl Bir İktisat Öğretimi?

Buradaki açıklamalarımı da iki başlık altında sunuyorum. Önce genel yaklaşımımın temel öğelerini özetliyorum. İkinci başlıkta iktisat öğretimi konusundaki önerilerimi belirtiyorum.

a. Genel Yaklaşımımın Temelleri

Herşeyden önce, bilim yapmanın ciddi bir iş olduğunu, uzun çalışmalar gerektirdiğini belirtmeliyim. Sloganlarla bilimde bir yere varılamaz. Sürekli çalışmalar sonucunda anlamlı ya da amaçlanan sonuçlara da varılmayabilir.

Yukarıda da belirttiğim gibi, bilimde beklenmeyen, hatta şaşırtıcı sonuçlar normaldir. “Hep doğruları yaparım ya da söylerim” gibi anlamsız ifadelerle bilimde yer yoktur. Bilimde doğrular kadar yanlışlara da yer vardır; bazen yanlıştan hareketle doğruya varılabilir.¹⁴ Anlamlı sonuçlara ulaşamaması olasılığını başından bilerek bilim yapmak büyük cesaret ister. Bu da herkeste yoktur. Amaç yanlıştan kaçınmak değil, anlamlı, kimsenin sormadığı sorular sormak¹⁵, aydınlatıcı yanıtlara ulaşılmasına yardımcı olmaktır.

Her bilimde değer yargısı vardır. Gerçek ve değer yargısı içiçe geçmiş durumdadır. Daha önemlisi, her bilimde bir felsefi öz, hatta bir dogma vardır.¹⁶ Verilerle sınanarak yanlışlanmaya açık olmayan bu özün niteliği öğrenciler tarafından açıklanmalıdır.

Diğer bir temel nokta, iktisat yazınında ileri sürülen görüşlerin kaynağının gerçek dünyanın verileri olmayışdır. Kaynak diğer yazılar, özellikle önder iktisatçıların makaleleridir. Böyle olduğu için, örneğin rasyonel beklentiler, doğal işsizlik kavramı, Solow’un neoklasik büyüme kuramı binlerce yazının konusu olabilmektedir.

W.E.Becker (2000: 111) şöyle yazıyor: Birçoklarına göre, ders kitapları yaşanan olayları, gözlenebilen durumları içermemekte, varsayımsal verileri kullanmaktadır. Dayanılan rekabetçi model öğrencilerin ilgilendiği malları incelememektedir. Ayrıca, Becker’in bu görüşlerinden bağımsız olarak, bence ders kitaplarında günümüzde önemli bir düzeye erişmiş olan deneyci ekonominin bulgularından yeterli ölçülerde yararlanılmamaktadır.

İktisatta matematik konusunu kısaca ele almaya geçmeden önce, bir iktisat hocasının (hatta tüm üniversite hocalarının) temel bir güçlüğünü belirtmek istiyorum. Sınırlama şudur: Üniversiteden mezun olacak öğrenci belirli bir bilgi birikimine (geniş ölçüde neoklasik iktisat kuramına) göre sınava çekilecek, mesleğe alınacaktır. Böyle olunca, bu kuramdan farklı bilgi vermek sakıncalı olmayacak mıdır? Bu sakınca, birçokları gibi¹⁷ beni de üniversitede iken neoklasik iktisat kuramını anlatmaya zorlamıştır. Bugün böyle bir sorumluluk altında olmadığım için önerilerimde daha özgür olabiliyorum.

İktisat ve Matematik

Matematik insan beyninin kullanabileceği en büyük araçlardan biridir. (İktisatta matematik konusunda (Bulutay, 1965a)'ya da bakılabilir.) Matematik, olayları irdelemenin, neden arama çabasının, doğayı anlayabilmenin en güçlü yollarından biridir. Bir alanda, örneğin fizikte ulaşılmış differansiyel hesap gibi denklemlerin diğer alanlarda uygulanması önemli sonuçlar yaratmıştır. İktisat kuramı ve neoklasik iktisat kuramı da bu denklemleri geniş ölçüde kullanmıştır. İktisat kuramının ve öğretisinin bunları dışlaması hiçbir şekilde sözkonusu değildir.

Benim bu konudaki önerim yalnızca iktisadın matematiksel iktisattan ibaret olmadığıdır. Matematiğin tümdengelimci temel yaklaşımıyla, temel kavramlarının ne anlama geldiği açıklıkla belli olmayan bilimlere kesin sonuçlar sağlayamayacağımı düşünüyorum. Örneğin, iktisatta sermaye gibi kavramların, evrim kuramında “tür”ün ne olduğu hiç de açık ve kesin değildir. (Tür konusunda, örneğin (Steffoff, 1996: 48-50)'ye bakınız.)

Bu söylediklerimle iktisatta matematik kullanılmasını zorunlu gördüğümü açıklamış oluyorum. Matematiksel iktisadın iki farklı düzeyde anlatılmasında yarar görüyorum. Örneğin, ekonometri ilk yıllarda basit ilkeleriyle, yüksek lisans ya da doktora en son gelişmeleri içinde anlatılmalıdır. İlk düzeyde ekonometrinin temel ilkeleri anlatılacaktır.

Oyun kuramı için de aynı yaklaşımı öneriyorum. İlk yıllarda oyun kuramının temel ilke ve varsayımları anlatılmalıdır. Bunlara tutuklunun çıkmazı, ultiatom oyunu, kamu malları oyunu gibi oyunlar eklenmelidir. Yüksek lisans ve doktora düzeylerinde en soyut biçimi içinde oyun kuramına yer verilmelidir.

Bu öğretimde, özellikle ilk sınıflarda çok dikkat edilmesi gereken nokta ekonometrinin, oyun kuramının, diğer yöntemlerin temel varsayımlarının açıklığa kavuşturulmasının büyük önemidir. Bu varsayımlar bazen o denli soyut ve gerçek yaşama o kadar aykırıdır ki, teorem diye açıklananlar yalnızca varsayımları kanıtlamaktan ibaret kalır. Matematik olarak büyük yararlarına karşın, bu teoremlerle gerçek yaşamı açıklayabilme olanağı sözkonusu olamaz.

C.W.J.Granger (2004: 423) önce asıl öğreniminin iktisat olmadığını belirttikten, kendisi dahil iktisatçı olmayan Nobel ödülü sahiplerinin iktisada katkılarını söyledikten sonra şöyle yazıyor: Acaba iktisat matematik, fizik, kimya gibi alanlarda zorunlu olandan daha az “temel öz öge”lere mi sahiptir? İktisat kuramında ortak kavramlar ve nitelikler vardır, ama bunlar çok basit olabilmekte ve gerçeklere de pek uygun düşmemektedirler. Böyle olduğu için de iktisat yeni fikirlerin, kavramların, yaklaşımların, modellerin hızla oluştuğu bir alandır. Düşük masraflı, güçlü hesaplama olanaklarının varlığı bu etkinlikleri daha da arttırmıştır.

Ben bu konuda şöyle düşünüyorum: Bazı fizikçi ve matematikçilerin iktisat kuramına büyük ilgi duydukları, iktisada önemli kazanımlar sağladıkları doğrudur. Bu katkı 19. yüzyılda, marjinalist ekol çerçevesinde daha baskındır.

Aynı ilgi 20. yüzyılda da sürmüştür. Ama İkinci Dünya Savaşı sonrasında, J. von Neumann, T. C. Koopmans, J. Tinbergen gibi güçlü düşünürlerin sağladığı katkı daha çok iktisat kuramına ekonometri, oyun kuramı gibi alanların eklenmesi şeklinde olmuştur. C. W. J. Granger'ın da ekonometriye önemli katkıları vardır.

Kanımcıca, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, iktisat kuramına en büyük katkı J. M. Keynes, J. R. Hicks, P. A. Samuelson, K. J. Arrow, R. M. Solow gibi matematik kullanabilen iktisatçılarca sağlanmıştır. Günümüz iktisadı bu yazarların katkıları çerçevesinde oluşmuştur. Ayrıca, R. Coase, M. Friedman, H. Simon gibi matematikçi olmayan iktisatçıların büyük katkıları olmuştur. İktisatta, Granger'ın varlığından şüphe ettiği “temel öz öge”ler bu çalışmalarla oluşmuştur. Bu özün fizik bilimindekinden daha yetersiz ya da farklı olduğu görüşü tartışmaya açıktır.

Böylece, matematiğin iktisada katkısı şu yollardan geçmiştir: Önce matematik doğrudan iktisadın özünü etkilemiştir. Sonra, matematiğin etkisi iktisada yeni alanlar eklemek şeklinde olmuştur. Daha sonra, kuram oluşturmada temel sorumluluk matematik kullanan iktisatçılara geçmiştir.

Bu son aşama sağlıklı bir gelişmedir. Yalnız, bu iktisatçıların kullandığı matematik başka alanlar için, örneğin fizik için, oluşturulmuş bir matematiktir. Oysa, bizzat iktisat alanı için yaratılmış bir matematiğe gereksinim vardır. Karmaşıklık kuramının bu matematiği oluşturabileceğini umuyorum.

İktisatta matematik kullanılması konusundaki temel yaklaşımımı özetleyerek bu bahsi tamamlamak istiyorum. *The American Economic Review*, *The Economic Journal*, *The Quarterly Journal of Economics*, *Journal of Political Economy* gibi genel iktisat dergilerinde kullanılan matematik çok üst düzeyde değildir. Esasında, bu dergilerde matematikten ziyade, nisbeten basit matematik modeller kullanılmaktadır (Colander, 2000: 125, 126). Ben bu matematiği, hatta daha uzmanlaşmış *Econometrica* gibi iktisat dergilerinde yoğun biçimde kullanılan matematiği çok yararlı buluyorum.

b. İktisat Nasıl ve Kim Tarafından Okutulmalı

İktisadın okutulması sözkonusu olduğunda şu temel olguların gözönüne alınması gerekir: i) Belirsizlik doğanın, insan ve toplum yaşamının temel bir verisidir. ii) Herşey sürekli değişmektedir.¹⁸ iii) Kişilerin, grupların, sınıfların ve ulusların olayları farklı biçimlerde algılayıp değerlendirmeleri doğaldır. iv) Bu farklılıklara bağlı olarak, farklı bakış açılarının ve görüşlerin olması ve bunların aralarında çatışmaları normaldir. v) Bu çeşitlilik zararlı değil, yararlıdır. Dolayısıyla, öğretimi bu çeşitliliklere dayandırılmalıdır.

Bu çerçevede, iktisat öğretiminin, özellikle öğretimin ilk yıllarında, soru ve sorunlar üzerinde yoğunlaştırılması gerektiğini düşünüyorum. (Böyle bir yaklaşımı (Bulutay 2003a: 54, 55)'te de ileri sürüyorum.) Son yıllarda, özellikle yüksek lisans ve doktora meslek derslerine, uzmanlaşmaya ağırlık verilebilir.

İktisatta ötedenberi klasik iktisat, Marxçı iktisat, kurumcu iktisat, Schumpeterci iktisat gibi çeşitli görüşler vardır. Ayrıca, Keynesgil ve Keynes-karşıtı, paracı, sunumcu birçok görüş sözkonusudur. Büyüme alanında çeşitli modeller ileri sürülmüştür. Son zamanlarda bilgi-iletimi ekonomisi, işlem masrafı yaklaşımı, deneyci ekonomi, davranışçı yaklaşım¹⁹ gibi görüş ve kuramlar itibardadır. Bu çeşitli kuramların aynı sorulara farklı yanıtları vardır. İşte, benim önerdiğim, derslerde önemli sayılan soruların belirlenmesi ve bu sorulara verilen farklı yanıtların anlatılmasıdır.

Esasında, bazı derslerde bir ölçüde böyle bir yaklaşım izlenmektedir. Örneğin, genil (makro) ekonomide Keynesçi görüşler ve Keynes-karşıtı kuramlar birlikte anlatılmaktadır. Büyüme kuramları dersi çeşitli büyüme modellerini birlikte değerlendirmektedir. Ekonometri alanında bile üç farklı yöntem (Hendry'nin, Sims'in, Leamer'in) vardır (Pagan, 1990: 97; Granger, 1990: 1).

Benim önerdiğim, bu yöntemin başlangıç, giriş derslerinde de izlenmesidir. Böylece, çok büyük bir sakınca olan, iktisadın neoklasik iktisat kuramı ile özdeş sanılması durumundan kaçınılabilecektir. Neoklasik iktisat kuramı değerli bir yaklaşımdır; onun katkısından vazgeçmek sözkonusu değildir. Ama neoklasik iktisat kuramı tek iktisat kuramı değildir; ondan başka yaklaşımlar, kuramlar da vardır. Onların bakış açıları da öğrencilere aktarılmalı, seçim onlara bırakılmalıdır.

Seçilecek soru kümesi için biril ve genil ekonomi alanlarından onar soruyu örnek olarak sunuyorum. Bunlar, tabii, değiştirilebilir, başkaları da eklenebilir.²⁰

i) İktisadın temel ilkeleri, bunların geçerliliği. ii) Mal ve hizmetler, bunlarda yaşanan temel gelişmeler. Ev ve araba gibi toplumsal statü sağlayan malların önemi. Bilgi-iletimi, mal olarak bilgi alanında yaşanan devrimlerin niteliği. iii) Tüketici davranışları, bunlarda belirsizliğin, beklentilerin, modaların büyük etkileri. iv) Tasarruf ve yatırımın anlam ve önemi. v) İstem-sunum çözümlemesi. Çeşitli kaynak dağıtım süreçleri. Piyasa kavramı, basit mübadele ile piyasada mübadelenin farklılığı. vi) Uzmanlaşma, artan getiri, dışsallıklar. vii) Örgüt, firma kavramı, bunlarda meydana gelen değişimler. viii) Kadın işlendirmesinde gerçekleşen önemli değişimler, bunların nedenleri. ix) Yaşlanan nüfus ve sonuçları. x) Hizmet, özellikle finans kesiminin büyük önem kazanmasının nedenleri ve sonuçları.

Genil ekonomi alanında da şu sorular esas alınabilir: i) Toplumlardaki gelir ve servet dağılımı ve toplumsal tercihler sorunu. ii) Kalkınma, büyüme kuramları. iii) Ekonomide devletin, devlet politikalarının, kurumların rol ve işlevleri. iv) Fiziksel yatırımlar, beşeri sermaye, araştırma ve geliştirme harcamaları, teknolojik gelişme ve yenilikler, altyapı yatırımları, toplumsal sermaye gibi

temel büyüme faktörleri. v) Büyüme ile işsizlik ilişkisi. Çeşitli işsizlik kavramları, işsizlik konusunda farklı kuramlar. vi) Maliye ve para politikaları. vii) Enflasyon, devalüasyon. viii) Özellikle gelişmiş ülkelerde ve Japonya, Kore, Çin, Rusya ekonomilerinde büyük mali fonların birikmesi. Bu fonların sermaye hareketleri, küreselleşme yoluyla döviz kurlarında büyük, sağlıksız oynamalar yaratması. ix) Aynı fonların kamusal ve özel sermaye piyasalarında şişme ve patlamalara neden olması. x) Bu ve benzer nitelikteki mali gelişmelerin gelişmekte olan dünyada büyük borç birikimlerine ve bunalımlara yol açması.

Önerdiğim sorgulama yaklaşımının uygulanabilmesi için, bu derslerin deneyimli öğreticilerce anlatılması gerekir. Çünkü ancak bu öğreticiler konulara yukarıdan, çeşitli yaklaşımları kapsayacak biçimde bakabilirler. Ama burada da birtakım sorunların ortaya çıkması doğaldır.

İlk sorun, deneyimli öğreticilerin bu yukarıdan bakış açısına sahip olmaları şansı konusunda ortaya çıkar. Bu öğreticiler sürekli oluşan yenilikleri izlemeyi ne ölçüde başarabilirler? Bu sorunun doyurucu yanıtını bilmiyorum.

Ama yine de kendisine bir dersin sorumluluğu verildiğinde, deneyimli bir hocanın, dersi, yeni okumuş olduğu ders kitabına başvurup onu anlatmaya yönelen bir genç öğreticiden daha iyi vereceği kanısındayım. Çünkü ikinci tür (genç öğreticinin) yaklaşımının iktisadı dar (genellikle neoklasik iktisat kuramı) anlayışı çerçevesine dönüştüreceğini düşünüyorum. Bunu ise çok sakıncalı buluyorum.

Yeni bilgilerle donatılmış genç öğreticilerin öğretim alanına yeni bir hava, devingenlik, yenilik getireceğini elbette kabul ediyorum. Ama bu hocaların daha çok uzmanlığın yoğunlaştığı yüksek sınıflarda ders vermelerini uygun buluyorum.

Fakülte öğrenciliğimde, asistanlığımın ilk yıllarında, okutulacak derslerde neyin amaçlandığını, hangi varsayımların yapıldığını, ne gibi yöntemler kullanıldığını anlatan yöntem dersleri okutulurdu. Bunların yararlı olduğunu görmedim. Çünkü öğrencinin dersler hakkında bir bilgisi yoktu; öğrenciden sağlıklı bir değerlendirme yapması beklenemezdi. Dolayısıyla, bu derslerin öğrencinin bilgi edinmesi sonrasında, belki yüksek lisans ve doktora düzeyine ertelenmesinin uygun olacağını düşünüyordum. (D. C. Colander (1998: 23) lisans düzeyinde Marshallcı neoklasik iktisat kuramının, lisans sonrası düzeyde Walrasçı neoklasik iktisat kuramının okutulmasını öneriyor.)

Böylece, bu yöntem derslerinde (okutulanların temel niteliklerinin irdelenip anlaşılmasına çalışıldığı derslerde) öğrencinin bilgi düzeyini esas alıyordum. Bu derslerin, öğrencilerin bilgi düzeyleri daha yeterli olduğunda verilmesini uygun görüyordum.

Ama şimdi farklı düşünüyorum. Bugün, öğrencilerin bilgi düzeyinden ziyade, öğreticilerin bilgi düzeyini ve niteliğini esas almanın uygun olacağı kanısındayım. Öğretimin ilk yıllarında verilen, sorgulayan nitelikteki derslerin deneyimli hocalarca verilmesi şeklindeki önerimin dayanağı görüşlerimdeki bu değişimdir.

III. 4. Sonuç

Okulda öğretim insanın bazı önsezgilerine terstir. Örneğin, bazı fizik yasaları insan sezgilerine pek uymaz. İnsanlar genellikle tek yanıt peşindedirler. Oysa, doğanın, toplumun çeşitliliği, değişirliği karşısında tek boyutlu açıklamalardan doyurucu sonuçlara ulaşamaz. Tek boyutlu çözüm ve öğretiler yararlı değil, zararlıdır.

Öğretim-öğrenim ilişkisinde öğrenim daha önemlidir. Çünkü her öğrenci farklıdır; öğretimin, hatta yaşamın temel amacı her insanın içindeki gizi ortaya çıkarmaktır. İnsanlık insan beynini daha iyi kullanabildiği için, 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılda eskisiyle kıyaslanamayacak bir gelişme sağlayabilmiştir.

Beyniyle her insan tek, biriciktir. Her birey kendine sunulan bilgi kümesi içinden seçim yapar, bu seçime uygun olarak beynini çalıştırır. Ancak öğretimden ziyade öğrenimin ön planda olduğu bir öğretim sürecinde bu çalışma istencesi doyurucu ölçülerde gerçekleştirilebilir. Öğretimde ayrıca, öğretici-öğrenci, özellikle de öğrenci-öğrenci ilişkileri önemlidir.

Ben öğretim-öğrenim ilişkisinde önceleri öğretim yanına, bilgi aktarımına ağırlık tanırdım. Öğrencilere belirli konu ve bilgileri vermeyi ön planda tutardım. Şimdilerde ise, aşağıdaki nedenlerle,

öğrenmeyi daha önemli buluyorum. Dünyaya belirsizliğin, sürekli değişimin egemen olduğunu gördüğümde, neyin doğru olduğu konusunda bilgime eskisi kadar güvenmiyorum. Öğrencinin seçimini daha önemli buluyorum. Tek bir öğretiyi değil, farklı görüş ve seçenekleri bilmenin, bunlara yenilerini katmanın çok daha önemli olduğunu düşünüyorum.

Öğretim-öğrenim ilişkisinde, konuları hem öğretme hem de tanıtma işlevleri yer alır. Ben öğretimin ilk yıllarında tanıtıma daha fazla önem verilmesini öneriyorum. Öğreticinin bu yıllarda bir kılavuz gibi, alanın önemli soruları çerçevesinde, konuları tanıtmasını uygun buluyorum. Meslek öğretiminin üst öğrenim yıllarında önem kazanabileceğini düşünüyorum.

Önemli bir farklılığı da belirtmeliyim. Benim burada ileri sürdüğüm öneriler, etkin öğretim alanındaki gelişmelerden farklıdır. Etkin öğretim sisteminde yapılmak istenen, eski geleneksel sistemde olduğu gibi, birşeyleri öğrencinin kafasına sokmaya çalışmaktır. Bu işin nasıl daha etkin bir biçimde yapılabileceği araştırılmaktadır. Yani, amaç, yine eskisi gibi, öğrenciye birşeyler empoze etmektir. Benim önerilerimde ise öğrencinin seçimi, özgürlüğü ön plandadır; ne öğrenileceğine öğrencinin kendisi karar verecektir.

Bu düşüncelerle, iktisat alanında neoklasik iktisat kuramının egemenliğini, onu iktisat kuramıyla özdeş saymayı çok zararlı ve yanlış buluyorum. Öğretimin ilk yıllarında, iktisadın sorular, bu sorulara farklı ve bazen çelişik yanıt ve görüşler çerçevesinde okutulmasını öneriyorum.

Hep öğretimden, bildiklerimizi öğretmekten söz açıyoruz. Oysa, bilmediklerimizi öğretmekle de yol gösterebiliriz. Ben giderek bilmediklerimi öğretmek ya da aktararak daha yararlı olacağımı düşünüyorum. Bilmediklerimize yanıtları gelecek kuşaklar sağlayacak (ya da sorunları donduracak), yanıtladıklarından daha çok yeni soru ve sorun üreteceklerdir. Bu soru ve sorunların bol, geçerli yanıtların kıt, varılan sonuçların nadiren doyurucu olduğu dünyamızda, insana en yakışan davranış biçimi, ulaşamayacağını bile bile sonuçlar peşinde koşmaktan yılmama cesaretini gösterebilmektir.

NOTLAR

(1) J. Hawkins zekaya biraz farklı biçimde yaklaşmaktadır. Ona göre, zeka özünde geçmişini anımsamak ve buna dayanarak dünyada var olan örüntüleri (patterns) öngörmektir. Dolayısıyla, beyin için, yeni verileri işleme yeteneğinden ziyade, anımsamak önemlidir. Beyin eski deneyimleri gözönüne alır, onları bugünkü koşullarla karşılaştırır, ileride olması en çok olası olayları öngörür (Arnst, 2004: 12).

(2) Özdeş ikizler için şu iki olayı okuduğumu anımsıyorum: Bu tür ikizlerin eşlerinin isimlerinin aynı olduğu söylenerek aralarındaki benzerlik vurgulanmıştı. Bu bana çok anlamsız gelmişti. İnsan eşini seçerken ismine bu denli önem verir mi? Yakınlarda okuduğum bir yazıda, özdeş ikizlerin birbirlerinin eşlerini eş olarak seçme eğiliminden uzak olduklarını okudum. İkizlerin temel seçimlerinde birbirlerinden çok farklı olduklarını gösteren bu örnek bana çok daha anlamlı göründü.

(3) Bunlara “makinedeki hayalet (ghost in machine)” görüşü de eklenebilmektedir. S. Pinker (2002) bu görüşlere karşı çıkmaktadır.

(4) S. Pinker’e (2002: 101) göre, öğrenilebilirlik kuramı bize bir sonlu girdi kümesinden bir öğrencinin daima çıkarabileceği sonsuz sayıda genelleme olduğunu söyler. İktisatçıların aynı veri kümesinden nasıl farklı sonuçlar üretebildiği sürekli merak konusudur. Oysa, anlattığımız temel olguya göre farklı yorumlar doğaldır. Her yiğidin yoğurt yeyişi farklıdır; her usta aşçı aynı öğelerden farklı yemekler pişirir. (Benzer görüşler için (Becker, 2000: 111)e bakılabilir.)

(5) R. May kendisinin de dikkat süresi kısa olan bu ikinci tipe girdiğini söylüyor. Ben de kendimi ikinci grupta görmeye meylediyorum. Ama bazen üzüntü duyarak görüyorum ki, görünümdeki ve konulardaki farklılığa karşın, daima aynı noktalar üzerinde duruyor, kabaca aynı şeyleri söylüyorum.

(6) Burada, (Pinker, Bloom, ? : 451)de dil konusunda ileri sürülen bazı temel olguları aktarmak istiyorum. i) Her insan toplumunda dil vardır. ii) Dil bir toplumda bulunup diğerine aktarılmış değildir. Her toplum kendisi için bir dil oluşturmuştur. iii) Sanayi toplumlarının grameri ilkel topluluklarından daha karmaşık değildir. Böylece, toplumların gelişme düzeylerine koşut olarak

dillerinin yapısı karmaşıklaşmamaktadır. iv) Toplumlar içinde de konuşma yeteneği zeka düzeyine, toplumsal statüye, eğitim derecesine koşut biçimde artmamaktadır. v) Üç yaşındaki bir çocuk kimseyi taklit etmeden yetkin biçimde konuşabilmektedir.

(7) Aynı kitapta (Sowell, 1980: 4, 5), bilginin temelinde fikirlerin yaratılmasının yattığı, ama bu fikirlerin doğrulama süreçlerinden geçmesi gerektiği açıklanıyor.

Doğrulama süreçleri olarak da şunlar belirtiliyor: i) Sistematik biçimde oluşturulan “kuramlar”. ii) Sistematik bir süreçten geçilmeden oluşturulan “vizyonlar”. iii) İzlenen süreçten farklı bir mantıklı süreç izlendiğinde ulaşılamayacak “aldanmalar (illüzyonlar)”. iv) Farklı bir doğrulama sürecinden tamamen bağımsız “mitler”. v) Doğrulama süreçlerini başarıyla geçmiş “olaylar” ya da hata, yanlış ve yanlışlanmış sonuçlar.

(8) Farklı üretim birimlerine dayanma sisteminde, bir ürün ya da sürecin yapımı küçük alt sistemler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bu alt sistemler bağımsız biçimde tasarlanmakta, ama birlikte işlev görmektedirler. Böylece, örneğin bir firma üretimin belirli parça ya da birimleri üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Bu sistemin şu özellikleri önemli görünmektedir: Her alt sistem ve bu sistemdeki tasarımcı, istediği biçimde deney yapma, ürününü sına, esnek biçimde davranma özgürlüğüne sahiptir. (Bu özgürlük, sistemi taşeronluk sisteminden ayıran temel etkidir.) Bir birim üzerinde yoğunlaşma uzmanlık ve artan getiri olanakları sağlamaktadır. Böylece bu sistem uzmanlaşmanın avantajlarını, teknolojik belirsizlik durumunda en başarılı yol olan deney yapma, esnekliğe sahip olma üstünlükleriyle birleştirmektedir (Baldwin, Clark, 1997).

(9) Bu noktayı, başka yerlerde de belirttiğim gibi, kalkınma girişimleri açısından çok önemli buluyorum. Bence, bir ülkenin gelişebilmesinin, gelişmiş ülkeler düzeyine erişebilmesinin en sağlıklı yolu sanayileşmedir. Çünkü verimlilik artışının kaynağı sanayidir. Tarımdaki düşük verimli büyük insan kitlesini emebilecek güç sanayi tarafından sağlanabilir. Ama, tabii, yazılım gibi bazı hizmet kesimleri de büyük verimlilik artışı sağlayabilen kaynaklar niteliğindedir. (Bu konuları başka yazılarımda ele alıyorum.)

(10) H. Demsetz’e (1997) göre, neoklasik iktisat kuramının amacı şirketlerin başındakilerin yönettiği bu kaynak dağılımını değil, fiyatların yönettiği kaynak dağılımını anlamaktır. Bu kuramda firmanın merkezi bir rolü yoktur.

(11) J. E. Stiglitz (1994: 5, 6) şöyle yazıyor: İktisadın üç temel sorusu vardır: i) Ne üretilmelidir, ii) nasıl üretilmelidir, iii) kimin için üretilmelidir? Bunlara şimdi bir dördüncüyü ekliyoruz. Bu kararları kim nasıl almalıdır?

(12) Bilindiği gibi, gelişmiş ülkelerde kadınlar belirli işleri (öğretmenlik gibi) ya da gelir, tüketim sağlamayı hedefleyen bir eğitimden, kariyer oluşturmayı amaçlayan bir eğitime geçmişlerdir. Bu gelişmeyi sağlayan üç önemli faktör şunlardır: i) Devletin kadın-erkek ayrımcılığını kaldırması. ii) Feminist hareketler. iii) Doğum kontrol hapı (Gorman, 2004: 1).

(13) Yeni bir makalede (Porter, Lorsch, Nohria, 2004) CEO’lar için yedi şartıcı olgudan söz açılıyor. Bunlardan üçüne göre, CEO patron değildir, şirketi yönetemez, firmanın içinde gerçekte nelerin olduğunu bilebilmesi zordur.

P.F.Drucker’ın yeni bir yazısına (2004: 59) göre, etkin firma yöneticilerinin tek bir karakter tipi yoktur. Başarılı yöneticiler çok farklı kişilik niteliklerine sahip olabilirler. Öte yandan, başarılı yöneticilerin şu ortak davranış biçimleri vardır: i) Firmanın başarısı için doğru olanı belirlemek, ne yapılacağını saptamak. ii) Sağladığı bilgiyi etkin hareket biçimlerine dönüştürmek, bu amaçla hareket planı geliştirmek, kararlar ve iletişim için sorumluluk üstlenmek, sorunlardan ziyade olanaklar üzerinde yoğunlaşmak. iii) Tüm örgütü işe katmak, verimli toplantılar düzenlemek, ben yerine biz demek ve öyle düşünmek.

(14) “Bir meslektaş, D. Hendry, bir çift ‘integrated seri’ arasındaki fark durağan olabilir, dedi. Benim buna tepkim, Hendry’nin yanlış yaptığıydı. Bu görüşüm kanıtlanabilirdi. Ama kanıtlamaya kalktığımda, onun (Hendry’nin) haklı olduğunu gösterdim ve bulduklarımı ‘cointegration’ şeklinde

genelleştirdim.” (Granger, 2004: 423). (Aynı yerde, Granger 1934 yılında doğmasının önemini vurguluyor. Ben bu sözleri anlamlandıramadım.)

(15) Biri damdan düştüğünde ne olur? Buna, bilim adamları dahil, büyük çoğunluğun vereceği yanıt, “yere çakılır” şeklinde olur. Oysa, damdan düşmede yere çakılmadan önceki aşama da vardır. A. Einstein o aşamaya odaklandı ve şu soruyu sordu: “Düşerken kendimi niçin ağırlıksız hissedirim?” Bu soru onu fizik bilimine büyük katkılarından birine yöneltti (T. Levenson, *Cumhuriyet Bilim Teknik*, 2 Ekim 2004: 6, 7).

(16) Bilindiği gibi, Keynes’le Tinbergen arasında 1939, 1940 yıllarında ekonometri konusunda, bugün de yararlanılarak okunabilen bir tartışma olmuştur. Keynes Tinbergen’in uygulamalı ekonometri çalışmasını yararlı bulmamaktadır.

Keynes, önceki eleştirilerine yanıt veren Tinbergen’in (1940) yazısı üzerine kısa yorumunu (1940: 156) şöyle bitiriyor: Ben Tinbergen’in yaptıklarının bilim olabileceğini sanmıyorum. Ama Tinbergen’den daha açık, daha ince eleyen, saplantıdan daha uzak bir kişi bulunamaz. Dolayısıyla, “kara büyü” ona teslim edilebilir. Newton, Boyle ve Locke da simya ilmiyle uğraşmışlardı. Bırakalım çalışmalarını sürdürsün.

(17) Aynı sakınca ve ikilem I. Adelman tarafından da ifade ediliyor. Ona göre, kalkınma, iktisat dışı etkenlerin daha önemli olduğu, yaratıcı yıkımın ağırlık taşıdığı, doğrusal-olmayan biçimde işleyen bir süreçtir. Ama Adelman, meslekleri etkilenmesin diye, öğrencilere egemen yaklaşımı izlemelerini öneriyor (Saffran, 2003: 205, 206).

(18) Bu değişmeye tipik bir örnek olarak, P.Fitoussi’nin işgücü piyasalarının kurumsal üstünlüğü konusundaki şu görüşünü aktarmak istiyorum (Leijonhufvud, 2004: 817): İşgücü piyasası kurumları açısından en çok övülen, başarı kaynağı sayılan piyasalar 1960’larda Fransız, 1970’lerde Japon, 1980’lerde Alman, 1990’larda A.B.D. işgücü piyasalarıdır.

(19) Burada, davranışçı yaklaşımı önemli bulmayan bir görüşü (Gode, Sunder, 1993: 135, 136) aktarmak istiyorum. Yukarıda anlattığım gibi, bu yazarlar piyasa dengesi ve bu dengenin gönenç alanındaki sonuçları için fayda ençoklaştırmasının zorunlu olmadığı kanısına ulaşmışlardır. Oysa, geleneksel ekonomik modeller yararını ençoklaştırma peşinde koşan ajanlar varsayımına dayanır. Bu varsayım gerçek yaşamda gerçekleşmediği için bazı toplumsal bilimciler (bu arada, bence, davranışçı iktisatçılar) piyasanın etkinliğinden kuşku duyarlar.

Söz konusu yazarlar, böylece, piyasanın etkinliğinin fayda ençoklaştırma ilkesinden bağımsız olarak gerçekleştiği görüşündedirler. Dolayısıyla, yazarlara göre, piyasa ve A.Smith’in görünmeyen el kavramı çok güçlüdür.

(20) A. S. Blinder (1987) sekiz soru soruyor, bu sorulara Keynesci ve Lucasçıların karşıt yanıtlarını değerlendiriyor. Sekizinci soru şöyle: Gelir dalgalanmaları (devrevi hareketler) sınırlandırıldığında toplumsal gönenç artar mı? Bu soru iktisatçılar arasında anlaşmazlığın ne kadar yaygın olabildiğinin bir kanıtıdır. E.Prescott’un bu konudaki görüşü şunu söyler: İktisadi dalgalanmalar teknolojik değişme oranındaki belirsizliğe optimal yanıtır (Blinder, 1987: 133).

KAYNAKÇA

AKERLOF, G. A., YELLEN, J. L. (1987): Rational Models of Irrational Behavior, *The American Economic Review*, May 1987, pp. 137-142.

ARNST, C. (2004): Redefining Smart, J.Hawkins’in bir kitabı üzerine yorum yazısı, *Business Week*, November 8, 2004, p. 12.

ARROW, K. J. (1974): Limited Knowledge and Economic Analysis, *The American Economic Review*, March 1974, pp. 1-10.

BALDWIN, C. Y., CLARK, K. B. (1997): Managing in an Age of Modularity, *Harvard Business Review*, September-October 1997, pp. 84-93.

- BECKER, W. E. (1997): Teaching Economics to Undergraduates, *Journal of Economic Literature*, September 1997, pp. 1347-1373.
- BECKER, W. E. (2000): Teaching Economics in the 21st Century, *Journal of Economic Perspectives* Winter 2000, pp. 109-119.
- BECKER, W. E., WATTS, M. (2001): Teaching Economics at the Start of the 21st Century: Still Chalk-and-Talk, *The American Economic Review*, May 2001, pp. 446-451.
- BLINDER, A. S. (1987) Keynes, Lucas, and Scientific Progress, *The American Economic Review*, May 1987, pp. 130-136.
- BLINDER, A. S., KRUEGER, A. B. (2004): What Does the Public Know About Economic Policy, and How Does It Know It?, in, W.C.BRAINARD, G.L.PERRY (Ed.), *Brookings Papers on Economic Activity*, Brookings Institution, Washington, D.C., 1, (2004), pp. 327-387.
- BUCHANAN, J.M. (1975) A Contractarian Paradigm for Applying Economic Theory, *The American Economic Review*, May 1975, pp. 225-230.
- BULUTAY, T. (1965a): İktisat'da Matematik, *S.B.F. Dergisi*, Cilt XIX, Yıl: 1965, Sayı 3-4, s. 1-10.
- BULUTAY, T. (1965b): Türkiye'de İktisadın Okutulduğu Üzerine, *S.B.F. Dergisi*, Cilt XX, Yıl: 1965, Sayı 4, s. 1-6.
- BULUTAY, T. (1967): Mukayeseli Masraflar Teorisi Üzerine, *S.B.F. Dergisi*, Cilt: XXI, 1967, Sayı: 3, s. 37-50.
- BULUTAY, T. (1972): Bilim ve İktisat Üzerine, F.GÖRÜN (der.), *Türkiye'de Üniversitelerde Okutulan İktisat Üzerine*, Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi, s. 59-83.
- BULUTAY, T. (1979) *Genel Denge Kuramı*, A.Ü.S.B.F. Yayını, 1979.
- BULUTAY, T. (1995a) *Employment, Unemployment and Wages in Turkey*, International Labour Office, SIS, Ankara, 1995.
- BULUTAY, T. (1995b) *Türkiye'de Çalışan Çocuklar - Child Labour in Turkey*. Ankara: DİE ve Uluslararası Çalışma Örgütü.
- BULUTAY, T. (1996) The Approach of Economics to Education - Theoretical Issues, T.BULUTAY (Ed.), *Education and the Labour Market in Turkey: Proceedings of a Seminar Held in Ankara* içinde, Ankara: ILO and SIS, 1996, s. 29-85.
- BULUTAY, T. (2003a) Bilim Adamı Olarak Sadun Aren, *Sadun Aren'e 80. Yaş Armağanı* içinde, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları: 31, s. 49-63.
- BULUTAY, T. (2003b) Bilim ve İktisat, *İktisat, İşletme ve Finans*, Ekim 2003, s. 5-49.
- BULUTAY, T. (2004) "İktisat Kuramının Temel İlkeleri ve Eleştirileri", *İktisat, İşletme ve Finans*, Kasım 2004, s. 30-91.
- CHEVALIER, A., HARMON, C., WALKER, I., ZHU, Y. (2004) Does Education Raise Productivity, or Just Reflect It?, *The Economic Journal*, November 2004, pp. F499-F517.
- CHRISTIANSON, G. E. (1996) *Isaac Newton, Bilimsel Devrim* (Çev. Z. Aydın), Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2000.
- COLANDER, D. (1992) The Lost Art of Economics, *Journal of Economic Perspectives*, pp. 191-198.
- COLANDER, D. C. (1998) *Macroeconomics*, Third Edition, McGraw Hill, Boston, 1998.
- COLANDER, D. (2000) New Millennium Economics: How Did It Get This Way, and What Way Is It?, *Journal of Economic Perspectives*, Winter 2000, pp. 121-132.
- DEMSETZ, H. (1997) The Firm in Economic Theory: A Quiet Revolution, *The American Economic Review*, May 1997, pp. 426-429.

- DIXIT, A. (1993) In Honor of Paul Krugman: Winner of the John Bates Clark Medal, *Journal of Economic Perspectives*, Spring 1993, pp. 173-188.
- DOUGLAS, K. (2004) Is Intelligence Inevitable?, *NewsScientist*, 4 September 2004, pp. 29, 30.
- DRUCKER, P. (1997) *Harvard Business Review*, September-October 1997, pp. 20-24.
- DRUCKER, P. F. (1997) The Future That Has Already Happened, *Harvard Business Review*, September-October 1997, pp. 20-24.
- DRUCKER, P. F. (2004) What Makes an Effective Executive, *Harvard Business Review*, June 2004, pp. 58-61.
- DUNBAR, R. (2004) Can You Guess What I'm Thinking?, *NewsScientist*, 12 June 2004, pp. 44, 45.
- ENGEN, E., HUBBARD, R. G. (2004) *Federal Government Debts and Interest Rates*, NBER Working Paper, 10681, August 2004.
- FERNANDEZ, R., FOGLI, A., OLIVETTI, C. (2004) Mothers and Sons: Preference Formation and Female Labor Force Dynamics, *The Quarterly Journal of Economics*, November 2004, pp. 1249-1299.
- GARICANO, L. (2000) Hierarchies and the Organization of Knowledge in Production, *Journal of Political Economy*, October 2000, pp. 874-904.
- GODE, D. K., SUNDER, S. (1993) Allocative Efficiency of Markets with Zero-Intelligence Traders: Market as a Partial Substitute for Individual Rationality, *Journal of Political Economy*, 101 (February), 1993, pp. 119-137.
- GORMAN, L. (2004) *The NBER Digest*, September 2004, pp. 1, 2.
- GRANGER, C. W. J. (1990) General Introduction, Where Are the Controversies in Econometric Methodology?, in C.W.J.GRANGER (Ed.), *Modelling Economic Series, Advanced Texts in Econometrics, Readings in Econometric Methodology*, Clarendon Press, Oxford 1990, pp. 1-23.
- GRANGER, C. W. J. (2004) Time Series Analysis, Cointegration, and Applications, *The American Economic Review*, June 2004, pp. 421-425.
- GRANGER, C. W. J. (Ed.) (1990) *Modelling Economic Series, Advanced Texts in Econometrics, Readings in Econometric Methodology*, Clarendon Press, Oxford 1990.
- GRANGER, C. W. J., MAXWELL, L. K., WHITE, H. (1995) Comments on Testing Economic Theories and the Use of Model Selection Criteria, *Journal of Econometrics*, 67 (1995), pp. 173-187.
- HANDY, C. (1997) The Citizen Corporation, *Harvard Business Review*, September-October 1997, pp. 26, 27.
- HÄRDLE, W., KIRMAN, A. (1995) Neoclassical Demand, A Model-Free Examination of Price-Quantity Relations in the Marseilles Fish Market, *Journal of Econometrics*, May 1995, pp. 227-257.
- KATZ, A., BECKER, W. E. (1999) Technology and the Teaching of Economics to Undergraduates, *Journal of Economic Education*, Summer 1999, pp. 194-199.
- KEUZENKAMP, H. A., MAGNUS, J. R. (1995) Editors' Introduction: The Significance of Testing in Econometrics, *Journal of Econometrics*, May 1995, pp. 1-3.
- KEYNES, J. M. (1940) Comment, *The Economic Journal*, March 1940, pp. 154-156.
- KIM, J., DE MARCHI, N., MORGAN, M. S. (1995) Empirical Model Particularities and Beliefs in the Natural Rate Hypothesis, *Journal of Econometrics*, May 1995, pp. 81-102.
- KONOW, J. (2003) Which Is the Fairest One of All? A Positive Analysis of Justice Theories, *Journal of Economic Literature*, December 2003, pp. 1188-1239.

- LALL, S. (2001) Competitiveness Indices and Developing Countries: An Economic Evaluation of the Global Competitiveness Report, *World Development*, Vol. 29, No. 9, 2001, pp. 1501-1525.
- LEIJONHUFVUD, A. (2004) Celebrating Ned, *Journal of Economic Literature*, September 2004, pp. 811-821.
- LIST, J. A. (2004) Testing Neoclassical Competitive Theory in Multilateral Decentralized Markets, *Journal of Political Economy*, Vol. 112, No. 5, 2004, pp. 1131-1156.
- McGRATTAN, E. R., PRESCOTT, E. C. (2004) The 1929 Stock Market: Irving Fisher Was Right, *International Economic Review*, November 2004, pp. 991-1099.
- McKENZIE, R. B. (2004) Monopoly: A Game Economists Love to Play - Badly! *Southern Economic Journal*, April 2004, Vol. 70, No. 4, pp.715-730.
- MIROWSKI, P. (1995) Three Ways to Think About Testing in Econometrics, *Journal of Econometrics*, May 1995, pp. 25-46.
- OECD (2004) *Innovation in the Knowledge Economy, Implications for Education and Learning*, OECD, Paris, 2004.
- PAGAN, A. R. (1990) Three Econometric Methodologies: A Critical Appraisal, in, C.W.J.GRANGER (Ed.), *Modelling Economic Series, Advanced Texts in Econometrics, Readings in Econometric Methodology*, Clarendon Press, Oxford 1990, pp. 97-120.
- PINKER, S. (2002) *The Blank Slate, The Modern Denial of Human Nature*, Viking, Penguin Books, New York, 2002.
- PINKER, S., BLOOM, P. (?) Natural Language and Natural Selection, Bu yazının yer aldığı kitabı belirleyemedim.
- PORTER, M. E., LORSCH, J. W., NOHRIA, N. (2004) Seven Surprises for New CEO, *Harvard Business Review*, October 2004, pp. 62-72.
- SAFFRAN, B. (2003) Recommendations for Further Reading, *Journal of Economic Perspectives*, Spring 2003, pp. 196-206.
- SAFFRAN, B. (2004) Recommendations for Further Reading, *Journal of Economic Perspectives*, Summer 2004, pp. 215-222.
- SAMUELSON, P. A. (2004) Where Ricardo and Mill Rebut and Confirm Arguments of Mainstream Economists Supporting Globalization, *Journal of Economic Perspectives*, Summer 2004, pp. 135-146.
- SANDMO, A. (1990) Buchanan on Political Economy, A Review Article, *Journal of Economic Literature*, March 1990, pp. 50-65.
- SCHOTTER, A. (2003) Decision Making with Naive Advice, *The American Economic Review*, May 2003, pp. 196-201.
- SEN, A. (1995) Rationality and Social Choice, *The American Economic Review*, March 1995, pp. 1-24.
- SOWELL, T. (1980) *Knowledge and Decisions*, Basic Books, Inc., Publishers, New York, 1980.
- STEFFOFF, R. (1996) *Charles Darwin, Evrim Devrimi*, (Çev. İ.Kalinyazgan), Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2000.
- STIGLITZ, J. E. (1994) *Whither Socialism?*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1994.
- TINBERGEN, J. (1940) On a Method of Statistical Business-Cycle Research, A Reply, *The Economic Journal*, March 1940, pp. 141-154.
- TOBIN, J. (1987) Irving Fisher, in, J. EATWELL, M. MILGATE, P. NEWMAN (Ed.), *The New Palgrave, A Dictionary of Economics, Volume 2*, The Macmillan Press Limited, London, 1987, pp. 369-376.

UNCTAD (2004) *Trade and Development Report 2004*, United Nations, New York and Geneva, 2004.

WILLIAMSON, O. E. (2002) The Lens of Contract: Private Ordering, *The American Economic Review*, May 2002, pp. 438-443.